

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ,
ΣΧΟΛΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ,
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΕΥΡΩΠΑΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ,
Π.Μ.Σ. ΕΥΡΩΠΑΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ**

Διπλωματική Εργασία

Ο σεβασμός της πολιτιστικής, θρησκευτικής και γλωσσικής
πολυμορφίας κατά το άρθρο 22 Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων ΕΕ
Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Νέδα Αθ. Κανελλοπούλου-Μαλούχου

ΛΑΜΠΡΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, Α.Μ. 1217Μ040

Αθήνα 2019

Υπεύθυνη Δήλωση

Δηλώνω υπευθύνως ότι όλα τα στοιχεία σε αυτήν την διπλωματική εργασία τα απέκτησα, τα επεξεργάστηκα και τα παρουσιάζω σύμφωνα με τους κανόνες και τις αρχές της ακαδημαϊκής δεοντολογίας, καθώς και τους νόμους που διέπουν την έρευνα και την πνευματική ιδιοκτησία. Δηλώνω επίσης υπευθύνως ότι, όπως απαιτείται από αυτούς τους κανόνες, αναφέρομαι και παραπέμπω στις πηγές όλων των στοιχείων που χρησιμοποιώ και τα οποία δεν συνιστούν πρωτότυπη δημιουργία μου.

Λάμπρος Κωνσταντίνος

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ: Η ΠΟΛΥΜΟΡΦΙΑ ΩΣ ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ...	σελ.4
2. Η ΠΟΛΥΜΟΡΦΙΑ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΚΑΙ ΤΗ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ.....	σελ.7
2.1 Οι θεμελιώδεις συνιστώσες της ενωσιακής τάξης.....	σελ.7
2.2 Το άρθρο 22 ΧΘΔΕΕ.....	σελ.9
2.3 Το άρθρο 17 ΣυνθΛΕΕ σε συνδυασμό με το άρθρο 10 Χάρτη και 9 ΕΣΔΑ προς υποστήριξη της θρησκευτικής πολυμορφίας κατά άρθρο 22 Χάρτη.....	σελ.20
2.4 Τα άρθρα 55 και 24 ΣυνθΕΕ σε συνδυασμό με το άρθρο 165 ΣυνθΛΕΕ προς υποστήριξη της γλωσσικής πολυμορφίας.....	σελ.26
2.5. Τα άρθρα 3 και 4 ΣυνθΕΕ και η πολιτισμική ισότητα των κρατών μελών.....	σελ.27
2.6 Τα άρθρα 165 και 167 ΣυνθΛΕΕ σχετικά με την ανάπτυξη της παιδείας και των πολιτισμών των κρατών μελών.....	σελ.29
2.7 Η προστασία των εθνικών μειονοτήτων	σελ.33
2.8. Το δικαίωμα των εθνικών μειονοτήτων στον πολιτισμό και τη γλώσσα	σελ.36
3. Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΚΑΙ Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΠΟΛΥΜΟΡΦΙΑ	σελ.37
3.1. Συνεισφορά της πολιτιστικής κληρονομιάς στην οικονομική μεγέθυνση και την κοινωνική συνοχή.....	σελ.41
3.2 .Η συμβολή της πολιτιστικής κληρονομιάς στην ανάπτυξη.....	σελ.42
3.3.Οι πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την πολιτιστική κληρονομιά	σελ.44
4. Ο ΣΕΒΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΙΚΗΣ ΠΟΛΥΜΟΡΦΙΑΣ ΚΑΙ Η ΠΟΛΥΓΛΩΣΣΙΑ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΙΚΗ ΕΝΩΣΗ	σελ.49
4.1 Ο ρόλος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στην προώθηση της γλωσσικής πολυμορφίας.....	σελ.52
5.Ο ΣΕΒΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΣΤΗΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΥΜΟΡΦΙΑ ...	σελ.54
6.ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	σελ.56
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	σελ.57

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ: Η ΠΟΛΥΜΟΡΦΙΑ ΩΣ ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Η πολυμορφία είναι ένα εγγενές χαρακτηριστικό του ευρωπαϊκού σχεδίου, αλλά και μία από τις βασικές του αξίες. Η ΕΕ συγκεντρώνει κράτη τα οποία είναι πολύ διαφορετικά μεταξύ τους, αλλά και πολύ πρόθυμα στο να διατηρήσουν την εθνική ταυτότητά τους. Συγκεκριμένα η πολυμορφία χαρακτηρίζει την Ευρώπη σε όλες της τις πτυχές, αλλά κυρίως αναφορικά με τον πολιτισμό, τη θρησκεία και τη γλώσσα. Παρά το γεγονός ότι η ΕΕ προσπαθεί να προωθήσει μια «Ευρωπαϊκή Ταυτότητα», ο σκοπός της δεν είναι να σβήσει την πολυμορφία των πολιτισμών και τις παραδόσεις των λαών της Ευρώπης στο όνομα μιας ολοένα στενότερης ένωσης ή λόγω κοινών αξιών. Το σύνθημα της Ένωσης είναι ακριβώς «Ενωμένοι στην πολυμορφία», γεγονός που υποδηλώνει μια δύσκολη ισορροπία μεταξύ της ολοκλήρωσης και της αυτονομίας, αλλά ταυτόχρονα παρουσιάζεται με αυτοπεποίθηση στην επίσημη ευρωπαϊκή συζήτηση, ως πηγή πρωτοτυπίας αλλά και ως κλειδί για την επιτυχία της Ένωσης. Αντί η Ένωση να στοχεύει να είναι ένας ενιαίος πολιτισμός, παρουσιάζει τον εαυτό της ως μωσαϊκό από διαφορετικούς πολιτισμούς συνενωμένοι για να δημιουργήσουν ένα σύνολο το οποίο είναι μεγαλύτερο από το άθροισμα των τμημάτων του. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο η ΕΕ θεωρεί ότι είναι ιδιαίτερα κατάλληλη για την οικοδόμηση γεφυρών μεταξύ διαφορετικών πολιτισμών και γι αυτό δεσμεύεται να προωθήσει τον διαπολιτισμικό διάλογο, εντός και εκτός των συνόρων.¹ Η Ευρωπαϊκή Ένωση, όπως θα αναπτυχθεί και παρακάτω, βλέπουμε όντως ότι είναι ένα μωσαϊκό ισότιμων πολιτισμών, τα χαρακτηριστικά των οποίων τα ενωσιακά όργανα προστατεύουν. Είναι εξάλλου φανερό ότι, η Ένωση αποτελείται από δύο θεμελιώδεις συνιστώσες: το ενωσιακό επίπεδο και το επίπεδο κάθε κράτους μέλους και με βάση αυτή την αρχή, η Ένωση θα πρέπει να ισχυροποιεί με τις Συνθήκες της αυτές τις δύο συνιστώσες.

Σχετικά με την πολιτιστική και γλωσσική πολυμορφία, τον σεβασμό των οποίων κατοχυρώνει το άρθρο 22 Χάρτη, αναφορές βρίσκουμε επίσης στο άρθρο 3, παράγραφος 3 ΣυνθΕΕ, σύμφωνα με το οποίο «η Ένωση σέβεται τον πλούτο της πολιτιστικής και γλωσσικής της πολυμορφίας και μεριμνά για την προστασία και ανάπτυξη της ευρωπαϊκής κληρονομιάς» ενώ σύμφωνα με το άρθρο 4, παράγραφος 2

¹ "Article 22", annotation by Patricia Jeronimo, διαθέσιμο στο: https://repositorium.sdum.uminho.pt/bitstream/1822/43941/1/Annotation%20Article%2022_Patr%C3%ADcia%20Jer%C3%B3nimo%20FINAL.pdf

ΣυνθΕΕ «*η Ένωση σέβεται την ισότητα των κρατών μελών ενώπιον των Συνθηκών καθώς και την εθνική τους ταυτότητα*». Στον όρο «εθνική ταυτότητα» μπορούν να περιλαμβάνονται και πολιτιστικά στοιχεία των κρατών μελών και συγκεκριμένα ο πολιτισμός, η γλώσσα και η θρησκεία τους. Στη συνέχεια το άρθρο 20, παράγραφος 2, στοιχείο δ, μπορεί να θεωρηθεί συνεπικουρικό του άρθρου 22 Χάρτη σε σχέση με τη γλωσσική πολυμορφία, αφού αναγνωρίζει το δικαίωμα στους πολίτες της Ένωσης να απευθύνονται στα θεσμικά και συμβουλευτικά όργανα της Ένωσης σε μια από τις γλώσσες των Συνθηκών και να λαμβάνουν απάντηση στην ίδια γλώσσα, ενώ στο άρθρο 165, παράγραφος 1 ΣυνθΛΕΕ ορίζεται ότι «*η Ένωση συμβάλλει στην ανάπτυξη παιδείας υψηλού επιπέδου, ενθαρρύνοντας τη συνεργασία μεταξύ κρατών μελών και, αν αυτό απαιτείται, υποστηρίζοντας και συμπληρώνοντας τη δράση τους, σεβόμενη ταυτόχρονα πλήρως την αρμοδιότητα των κρατών μελών για το περιεχόμενο της διδασκαλίας και την οργάνωση του εκπαιδευτικού συστήματος, καθώς και την πολιτιστική και γλωσσική τους πολυμορφία*». Επιπλέον, αναφορικά με την πολιτιστική πολυμορφία, το άρθρο 167, παράγραφος 1, αναφέρει ότι «*η Ένωση συμβάλλει στην ανάπτυξη των πολιτισμών των κρατών μελών και σέβεται την εθνική και περιφερειακή πολυμορφία τους, ενώ προβάλλει την κοινή πολιτιστική κληρονομιά*», ενώ σύμφωνα με την παράγραφο 4 του ίδιου άρθρου «*η Ένωση όταν λαμβάνει δράσεις δυνάμει άλλων διατάξεων των Συνθηκών, λαμβάνει υπόψη τις πολιτιστικές πτυχές, αποβλέποντας ειδικότερα στο σεβασμό και στην προώθηση της πολυμορφίας των πολιτισμών της*». Τέλος σε σχέση με την θρησκευτική πολυμορφία κατά το άρθρο 22 Χάρτη, τα άρθρα 10 ΣυνθΛΕΕ και 21 Χάρτη απαγορεύουν τις διακρίσεις, μεταξύ άλλων, και λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων, αλλά και γλώσσας, όπως αναφέρεται στο άρθρο 21 Χάρτη. Επιπλέον, σε σχέση με τον σεβασμό της θρησκευτικής πολυμορφίας, το άρθρο 13 ΣυνθΛΕΕ ορίζει ότι «*η Ένωση και τα κράτη μέλη λαμβάνουν πλήρως υπόψη τους τις απαιτήσεις καλής διαβίωσης των ζώων ως ευαίσθητων όντων τηρώντας ταυτοχρόνως τις νομοθετικές ή διοικητικές διατάξεις και τα έθιμα των κρατών μελών που αφορούν ιδίως τα θρησκευτικά τυπικά, τις πολιτιστικές παραδόσεις και την κατά τόπους πολιτιστική κληρονομιά*», ενώ σύμφωνα με το άρθρο 17, παράγραφος 1 ΣυνθΛΕΕ, «*η Ένωση σέβεται και δεν θίγει το καθεστώς που έχουν σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο οι εκκλησίες και οι θρησκευτικές ενώσεις ή κοινότητες στα κράτη μέλη*», ενώ σύμφωνα με την παράγραφο 3 του ίδιου άρθρου «*η Ένωση διατηρεί ανοιχτό, διαφανή και τακτικό διάλογο με τις εκκλησίες και τις οργανώσεις αυτές, αναγνωρίζοντας την ιδιαίτερη ταυτότητα και συμβολή τους*».

Κύριος άξονας της παρούσας διπλωματικής εργασίας λοιπόν, είναι αν πράγματι η Ένωση διαφυλάσσει την πολυμορφία του ενωσιακού χώρου, αναδεικνύοντας το άρθρο 22 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, άρθρο το οποίο προτρέπει την Ένωση να σέβεται την πολιτιστική, θρησκευτική και γλωσσική πολυμορφία στο έδαφός της. Το άρθρο 22 ΧΘΔΕΕ, έχει γενικό περιεχόμενο και τα κράτη μέλη δεν το επικαλούνται συνήθως από μόνο του στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης αλλά σε συνδυασμό και με άλλα άρθρα των ΣυνθΕΕ, ΣυνθΛΕΕ και του Χάρτη, τα οποία υποστηρίζουν την προαναφερθείσα πολυμορφία. Το γεγονός όμως ότι υπάρχει ρητή αναφορά στις αρχές που αναφέρονται στο άρθρο 22 ακόμα κι αν αυτό γίνεται σε συνδυασμό με τα άλλα άρθρα του δίνει μεγαλύτερη ισχύ. Επιπλέον, ως υποστήριξη της πολυμορφίας και κατά συνέπεια του άρθρου 22 ΧΘΔΕΕ αναλύονται και διάφορες πολιτικές της Ένωσης και νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης με στόχο τη διαφύλαξη της προαναφερθείσας πολυμορφίας.

2.Η ΠΟΛΥΜΟΡΦΙΑ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΚΑΙ ΤΗ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

2.1. Οι θεμελιώδεις συνιστώσες της ενωσιακής τάξης

Πριν εξετάσουμε τη πολυμορφία μέσα από τη νομοθεσία και τη νομολογία της ΕΕ, πρέπει να εξετάσουμε τη πηγή της πολυμορφίας και γιατί η πολυμορφία διαδραματίζει τόσο σημαντικό ρόλο στην ΕΕ. Ο λόγος είναι η ίδια η φύση της ΕΕ και το ότι αποτελείται από το σύνολο λαών με διαφορετικές πολιτιστικές, γλωσσικές και θρησκευτικές πτυχές-παραδόσεις. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τους Inigo Mendez de Vigo και Δημήτρη Τσάτσο² δύο είναι οι «θεμελιώδεις συνιστώσες της ενωσιακής τάξης»: το ενωσιακό επίπεδο και το επίπεδο κάθε κράτους μέλους. «Η ολοκλήρωση είναι, κατά την αντίληψη του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, τότε δημοκρατικά νομιμοποιημένη, όταν λαμβάνει κατά το ίδιο μέτρο υπόψη και τα δύο επίπεδα επί των οποίων πραγματώνεται η πολιτική αντιπροσώπευση των ευρωπαίων πολιτών, δηλαδή τόσο το ενωσιακό επίπεδο όσο και εκείνο κάθε κράτους μέλους. Αυτό σημαίνει πως κάθε αναθεώρηση της Συνθήκης οφείλει να ισχυροποιεί την ταυτότητα της Ένωσης και να στοχεύει στην διεύρυνση των ενωσιακών αρμοδιοτήτων στο μέτρο που, με βάση την αρχή της επικουρικότητας, μια πολιτική έχει καταστεί ώριμη για τη μεταφορά της στο πεδίο αρμοδιότητας των ενωσιακών οργάνων. Ταυτόχρονα όμως, οφείλει, κατά τη θεσμική αυτή εμβάθυνση να διαφυλάσσει τον πυρήνα του συνταγματικού πολιτισμού και της εθνικής ταυτότητας των κρατών μελών. Και ο Δημήτρης Τσάτσος διευκρινίζει ακόμα περισσότερο³: «Η ολοκλήρωση, με σημείο αναφοράς τον ευρωπαϊκό ιστορικό χώρο, δεν μπορεί να ανάγεται μόνο στην μια από τις ιστορικές και πολιτιστικές του διαστάσεις, αλλά πρέπει να ανταποκρίνεται πλήρως στον δυισμό αυτού του χώρου. Άρα η ολοκλήρωση, ως περιεχόμενο της τελεολογίας της ενωσιακής θεσμικής τάξης, δεν μπορεί να έχει άλλη έννοια από τη συνάρθρωση και των δύο αυτών διαστάσεων. Μόνο μια τέτοια προσέγγιση προσδίδει στην έννοια της ολοκλήρωσης την ενωσιακή της διάσταση. Η ολοκλήρωση ως σκοπός της ενωσιακής διαδικασίας όπως μόλις εξηγήθηκε, για να συντελείται ως ευρωπαϊκή δεν πρέπει να βαρύνει προς μια από τις δύο συνιστώσες, πραγματώνοντας δηλαδή περισσότερο τη μια από τις δύο διαστάσεις της Ευρώπης. Πρέπει, αντιθέτως, να κατευθύνεται ισοδύναμα και προς τις δύο διαστάσεις του ευρωπαϊκού ιστορικού

² Αιτιολογική Έκθεση των Inigo Mendez de Vigo και Δημήτρη Τσάτσου για την Συνθήκη του Άμστερνταμ, ΡΕ 223.314/τελ. σε: Δ.Θ.Τσάτσος (2005), *Τα μεγάλα θεσμικά...*, σελ.91 επ., ειδικ. σελ. 96

³ Δ.Τσάτσος (2007), *Ευρωπαϊκή Συμπολιτεία*, σελ.120,121

χώρου, δηλαδή τόσο προς την περαιτέρω εμβάθυνση των ευρωπαϊκών θεσμών, την αποτελεσματικότητα των ενωσιακών οργάνων και την κατοχύρωση του ευρωπαϊού πολίτη, δηλαδή προς την κατεύθυνση που υποδεικνύει το άρθρο 1 παρ.2 ΣυνθΕΕ(διαρκώς στενότερη ένωση των λαών της Ευρώπης), όσο και προς τη διαφύλαξη των εθνικών ταυτοτήτων των κρατών μελών(άρθρο 4 παρ.3 ΣυνθΕΕ) και συνακόλουθα της πολιτισμικής πολυμορφίας του ευρωπαϊκού χώρου, όπως αυτή αποτυπώνεται στις εθνικές ταυτότητες των ιστορικών υποκειμένων, δηλαδή των κρατών που την απαρτίζουν».⁴

Σύμφωνα με τη Νέδα Αθ. Κανελλοπούλου-Μαλούχου:⁵ « Αυτός ο δυισμός , η συγκρότηση δηλαδή του ευρωπαϊκού ιστορικού χώρου από δύο συνιστώσες, την Ένωση και τα κράτη-μέλη, δεν περιορίζει τη νομική μέθοδο σε μια δυαδική λογική. Και μόνο το γεγονός πως η δεύτερη συνιστώσα, τα κράτη-μέλη, είναι από τη μια άποψη ενιαία, από την άλλη όμως διασπάται σε καθένα από αυτά, επιβάλλει ταυτόχρονα και την πλουραλιστική λογική». Έτσι ο Δημήτρης Τσάτσος κάνει λόγο για την «αρχή της ισοτιμίας των κρατών μελών ως έκφραση των εθνικών θεσμικών πολιτισμών των κρατών μελών» διευκρινίζοντας άλλωστε πως «η αρχή της ισοτιμίας δεν αφορά γενικά τους εθνικούς πολιτισμούς αλλά τους συνταγματικούς εθνικούς πολιτισμούς. Το κριτήριο για τη διάγνωση, ποια πολιτισμικά στοιχεία βρίσκονται μέσα στο πεδίο που θέλει να εγγυηθεί η αρχή της ισοτιμίας του συνταγματικού πολιτισμού των κρατών μελών, θα ήταν εκτεθειμένο στον κίνδυνο πλήρους αποδυνάμωσης, αν δεν γινόταν πιο συγκεκριμένο, στη βάση των στοιχείων πολιτισμού που κατέστησαν τμήμα του Συντάγματος ως έννομης πολιτισμικής τάξης».⁶

Αυτή η έννοια της διπλής υπόστασης της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η προτροπή να διαφυλάσσονται τόσο η κρατική όσο και η ενωσιακή ταυτότητα, μπορούμε να πούμε ότι κατά κάποιο τρόπο ασπάζεται τη λογική ότι το σύνολο, δηλαδή η ΕΕ, μπορεί να είναι τόσο δυνατό όσο και τα μέλη που την απαρτίζουν. Είναι λοιπόν πρόσφορο και λογικό να φροντίζει η ΕΕ να διαφυλάσσει την πολυμορφία που αντιπροσωπεύει το κάθε κράτος μέλος και να καλλιεργεί την αξία ότι είναι ισότιμο και δυνατό μέλος της Ένωσης.

⁴ Στο ίδιο,σελ.121 Βλ. επίσης: Ν. Αθ. Κανελλοπούλου-Μαλούχου(2011)

⁵Νέδα Αθ. Κανελλοπούλου-Μαλούχου (2012), *Η χειραφέτηση της Ευρώπης*, σελ.109

⁶Δ.Τσάτσος (2007), *Ευρωπαϊκή Συμπολιτεία*,σελ.158,159

Η διαφύλαξη της εθνικής ταυτότητας και η συμβολή του κάθε κράτους μέλους στην πολυμορφία της Ευρώπης σε ενωσιακό επίπεδο εξετάζεται παρακάτω. Αφού καταλήγουμε ότι και οι δύο συνιστώσες είναι εξίσου σημαντικές, εξίσου σημαντική είναι και η συμβολή της Ένωσης στη διαφύλαξη της εθνικής ταυτότητας κάθε κράτους μέλους. Γι αυτό είναι εξίσου σημαντικό να εξετάσουμε τη νομοθεσία σε ενωσιακό επίπεδο.

2.2. Το άρθρο 22 ΧΘΔΕΕ

Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε. καταγράφει τα ατομικά, πολιτικά, κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα των πολιτών. Ο σκοπός του είναι να περιορίζει τη δράση των οργάνων της Ένωσης και των κρατών μελών όταν εφαρμόζουν το ενωσιακό δίκαιο. Παράλληλα, ρυθμίζει τους κανονισμούς και της οδηγίες της ΕΕ ώστε να μην προσκρούουν στην "Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου", η οποία είναι επικυρωμένη από όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ, στην οποία προσχώρησε η ΕΕ με τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης. Με τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων ΕΕ, όπως βλέπουμε στο Προοίμιό του, οι λαοί της Ευρώπης, εγκαθιδρύοντας μεταξύ τους μια διαρκώς στενότερη ένωση, αποφάσισαν να μοιραστούν ένα ειρηνικό μέλλον θεμελιωμένο σε κοινές αξίες. Η Ένωση, τοποθετεί τον άνθρωπο στην καρδιά της δράσης της, καθιερώνοντας την ιθαγένεια της Ένωσης και δημιουργώντας ένα χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης. Επιπλέον, η Ένωση συμβάλλει στη διαφύλαξη και την ανάπτυξη αυτών των κοινών αξιών, σεβόμενη την πολυμορφία των πολιτισμών και των παραδόσεων των λαών της Ευρώπης καθώς και την εθνική ταυτότητα των κρατών μελών της και την οργάνωση της δημόσιας εξουσίας τους σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο.

Με το άρθρο 22 Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, κατοχυρώνεται η πολιτισμική, θρησκευτική και γλωσσική πολυμορφία στην Ένωση, αποτελώντας ταυτόχρονα σημαντική έκφραση του πνεύματος μέσα στο οποίο πρέπει να λειτουργεί η Ένωση σύμφωνα με το σύνθημά της «Ενότητα στην πολυμορφία».

Ως άρθρο, αν και δεν παρουσιάζει καινοτομίες, έχει ορισμένες διαφορές σε σχέση με τα υπόλοιπα άρθρα του Χάρτη, κάτι που διαφαίνεται κυρίως από το γεγονός ότι επιβάλλει η Ένωση να «σέβεται» την προαναφερθείσα πολυμορφία. Είναι ένα άρθρο με γενικό περιεχόμενο, που διατυπώνει μια προτροπή προς τα ευρωπαϊκά όργανα, αλλά όχι και τόσο ισχυρή επιταγή. Η προτροπή αυτή έχει να κάνει με το σεβασμό στις όποιες διαφορές που ανάγονται στον πολιτισμό, στη θρησκεία και τη γλώσσα

των πληθυσμών της ΕΕ. Γίνεται δεκτό, δηλαδή, ότι το άρθρο αυτό κατοχυρώνει αρχή και όχι δικαίωμα σύμφωνα με το άρθρο 52, παράγραφος 5 του Χάρτη, το οποίο ορίζει ότι: *«οι διατάξεις του παρόντος Χάρτη που περιέχουν αρχές μπορούν να εφαρμόζονται με νομοθετικές και εκτελεστικές πράξεις των θεσμικών και λοιπών οργάνων και οργανισμών της Ένωσης και με πράξεις των κρατών μελών όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης, κατά την άσκηση των αντίστοιχων αρμοδιοτήτων τους. Η επίκληση των διατάξεων αυτών ενώπιον δικαστηρίου είναι παραδεκτή μόνον για την ερμηνεία των εν λόγω πράξεων και τον έλεγχο της νομιμότητάς τους.»* Η απαίτηση που εγγράφεται στο άρθρο αυτό είναι ιδιαίτερος σημαντική συμβολικά και ουσιαστικά, καθώς η Ένωση μέσω των πολιτικών και νομοθετικών πρωτοβουλιών της και των αρμοδιοτήτων της, δεν πρέπει να καταλήγει στην εξάλειψη των εθνικών ιδιοτεροτήτων, ειδικά όταν αυτές άπτονται του πολιτισμού που έχει αναπτύξει σε εθνικό ή περιφερειακό επίπεδο ο άνθρωπος.

Αν και οι Συνθήκες στόχευαν πρωτίστως στη δημιουργία μιας ενιαίας εσωτερικής αγοράς και οι πολιτισμικές ή άλλες διαφορές δε φάνηκαν να αποτελούν το επίκεντρο της ευρωπαϊκής πολιτικής, σύντομα κατέστη σαφές πως οι τελευταίες έπρεπε να προστατευθούν χάριν των στόχων για ειρήνη και ενότητα στην Ευρώπη και πως η προστασία αυτή όχι μόνο συνέβαλλε στην οργάνωση της ενιαίας αγοράς, αλλά και ενισχυόταν εμμέσως από τη διαδικασία οικονομικής ενοποίησης.⁷

Στα πλαίσια της προσπάθειας να προστατευθεί η πολυμορφία, το άρθρο 22, αν και δεν παίζει κεντρικό ρόλο, αναφέρεται ρητά σε κάποιες υποθέσεις. Συγκεκριμένα, η υπόθεση *Las* εξέτασε το κατά πόσο ένα διάταγμα το οποίο υποχρεώνει επιχειρήσεις που είναι εγκατεστημένες στην ολλανδόφωνη περιοχή του Βελγίου να συντάσσουν επί ποινή ακυρότητας όλα τα έγγραφα που έχουν να κάνουν με μια σχέση εργασίας διεθνούς χαρακτήρα στην ολλανδική γλώσσα είναι σε αντίθεση με το άρθρο 45 ΣυνθΛΕΕ. Παρόλο που η απόφαση *Las* φαίνεται να έρχεται σε αντίθεση με τις προσπάθειες του Βελγίου να διαφυλάξει και να προωθήσει τη χρήση της ολλανδικής, η αναφορά στο άρθρο 22 σε συνδυασμό με τα άρθρα 3 και 4 ΣυνθΕΕ στο σκεπτικό του Δικαστηρίου ενδυναμώνει και αναγνωρίζει το έννομο συμφέρον του Βελγίου να προωθεί και να ενθαρρύνει τη χρήση της ολλανδικής γλώσσας. Ωστόσο με την απόφαση του το ΔΕΕ κατέστησε ξεκάθαρο, ερμηνεύοντας στενά ότι συνιστά περιορισμό η χρήση της ολλανδικής μόνο γλώσσας, όταν πρόκειται για έγγραφα που

⁷ Σ.Ξεφτέρη, Άρθρο 22 ΧΘΔΕΕ στο Βασίλης Γ. Τζέμος (2015), *Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ*, σελ.291

προορίζονται για μη ολλανδόφωνους εργαζόμενους διεθνούς εταιρείας και έτσι έρχεται σε αντίθεση με το άρθρο 45 ΣυνθΛΕΕ και την ελεύθερη κυκλοφορία που αυτό καθιερώνει.⁸

Αναφορά στο άρθρο 22 γίνεται και στην υπόθεση C-566/10 P με την οποία η Ιταλική Δημοκρατία με αίτησή της ζητεί την αναίρεση της αποφάσεως του Γενικού Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 13ης Σεπτεμβρίου 2010, T166/07 και T285/07, *Ιταλία κατά Επιτροπής*, όπως επίσης και την ακύρωση των επίδικων στην προαναφερόμενη υπόθεση προκηρύξεων. Η αρχική διαφορά ανάμεσα στα μέρη αφορούσε συγκεκριμένα τις προκηρύξεις των γενικών διαγωνισμών EPSO/AD/94/07, EPSO/AST/37/07 και EPSO/AD/95/07 (οι υποθέσεις T-166/07 και T-285/07 ενώθηκαν προς διευκόλυνση της προφορικής διαδικασίας και προς έκδοση κοινής αποφάσεως). Κύριοι λόγοι της αίτησης ακύρωσής τους ήταν ότι η δημοσίευση του πλήρους κειμένου των προκηρύξεων στην Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης έγινε σε τρεις μόνο γλώσσες και ότι για τη συμμετοχή στους επίμαχους διαγωνισμούς για κάθε επικοινωνία με την EPSO και για τη διεξαγωγή των σχετικών δοκιμασιών, μόνο οι ίδιες τρεις γλώσσες ήταν διαθέσιμες. Μεταξύ των εφτά λόγων αναιρέσεως που εξετάζονται στην απόφαση του Δικαστηρίου, ο τρίτος λόγος κάνει ρητή αναφορά στο άρθρο 22 του Χάρτη και συγκεκριμένα στην παραβίαση της αρχής της απαγορεύσεως των διακρίσεων, της αρχής της αναλογικότητας και της αρχής της γλωσσικής πολυμορφίας.

Αν και δεν παίζει κεντρικό ρόλο στην απόφασή του, κατά την εκτίμησή του το Δικαστήριο αναφέρει ότι η δημοσίευση του πλήρους κειμένου των εν λόγω προκηρύξεων σε τρεις μόνο γλώσσες έθεσε έναν εν δυνάμει υποψήφιο, του οποίου η μητρική γλώσσα δεν ήταν μια από τις γλώσσες στις οποίες δημοσιεύτηκαν πλήρως οι επίδικες προκηρύξεις σε μειονεκτική θέση, διότι ο εν λόγω υποψήφιος θα έπρεπε να αναζητήσει την εφημερίδα σε μια από τις γλώσσες αυτές και να διαβάσει την προκήρυξη στη γλώσσα αυτή πριν αποφασίσει αν επιθυμεί να υποβάλει υποψηφιότητα σε έναν από τους διαγωνισμούς. Επιπλέον, ο εν λόγω υποψήφιος βρισκόταν σε μειονεκτικότερη θέση σε σχέση με τον υποψήφιο που είχε ως μητρική του γλώσσα μία από τις τρεις γλώσσες στις οποίες δημοσιεύτηκαν πλήρως οι επίδικες προκηρύξεις, από απόψεως ορθής κατανόησης των προκηρύξεων αυτών. Σύμφωνα λοιπόν με το Δικαστήριο, αυτή η διαφορετική μεταχείριση λόγω γλώσσας,

⁸ ΔΕΕ (τμήμα μείζονος συνθέσεως) της 16^{ης} Απριλίου 2013, C-202/11, *Anton Las*, ECLI:EU:C:2013:239.

απαγορεύεται από το άρθρο 21 του Χάρτη και το άρθρο 1δ, παράγραφος 1 του ΚΥΚ. Ο ισχυρισμός της Επιτροπής ότι αρκεί η περιορισμένη δημοσίευση προκηρύξεων σε όλες τις γλώσσες, επίσης δεν έγινε δεκτός από το Δικαστήριο διότι η πρακτική της περιορισμένης δημοσίευσής δεν συνάδει με την αρχή της αναλογικότητας και επομένως, συνεπάγεται δυσμενή διάκριση λόγω γλώσσας απαγορευόμενης από το άρθρο 1δ του ΚΥΚ.

Σημαντική είναι και η θέση του Δικαστηρίου αναφορικά με τους κανόνες που δρουν αντίθετα με την αρχή της πολυμορφίας. Αφενός τέτοιοι περιορισμοί, όπως για παράδειγμα στις επίδικες προκηρύξεις όπου η επιλογή της δεύτερης γλώσσας περιοριζόταν στις τρεις γλώσσες δημοσίευσης της προκήρυξης, πρέπει να προβλέπουν σαφή, αντικειμενικά και προβλέψιμα κριτήρια προκειμένου οι υποψήφιοι να γνωρίζουν αρκετό χρόνο πριν, ποιες γλωσσικές απαιτήσεις ισχύουν, ώστε να μπορούν να προετοιμαστούν για τους διαγωνισμούς υπό τις καλύτερες δυνατές συνθήκες, αφετέρου πρέπει οι όποιοι περιορισμοί να έχουν αιτιολογία βάσει της οποίας να δικαιολογείται η επιλογή των τριών επίμαχων γλωσσών. Όπως αναφέρει και στην σκέψη 93 το Δικαστήριο, εφόσον μπορεί να γίνει επίκληση ενός θεμιτού σκοπού γενικού συμφέροντος και εφόσον μπορεί να αποδειχθεί ότι ο περιορισμός αυτός όντως υφίσταται, η τυχόν διαφορετική μεταχείριση λόγω γλώσσας πρέπει, επιπλέον, να μην έρχεται σε αντίθεση με την αρχή της αναλογικότητας, δηλαδή πρέπει να είναι κατάλληλη προς επίτευξη του σκοπού αυτού. (βλ. επ' αυτού απόφαση της 6ης Δεκεμβρίου 2005, C-453/03, C-11/04, C-12/04 και C-194/04, ABNA κ.λπ., Συλλογή 2005, σ. I-10423, σκέψη 68). Η ακύρωση των προκηρύξεων των γενικών διαγωνισμών όπως και η αναίρεση της απόφασης του Γενικού Δικαστηρίου, όπου στο σκεπτικό του ανέφερε μεταξύ άλλων ότι διάκριση μεταξύ των υποψηφίων με βάση τη γλώσσα, δεν θίγει το άρθρο 22 Χάρτη, είναι σημαντική, διότι αναγνωρίζει εμμέσως ότι το άρθρο 22 παίζει σημαντικό ρόλο στη διαφύλαξη της πολυμορφίας.⁹

Στην υπόθεση *Runevic-Wardyn* έχουμε πάλι αναφορά του άρθρου 22 σε σχέση με τη γλωσσική πολυμορφία και την εξέτασή της σε συνδυασμό με το άρθρο 3 ΣυνθΕΕ. Η υπόθεση αφορά την διαφορά της *Malgozata Runevic-Wardyn*, λιθουανικής ιθαγένειας, και του συζύγου της *Lukasz Pawel Wardyn*, πολωνικής ιθαγένειας, με τις αρμόδιες(και άμεσα ενδιαφερόμενες) αρχές της Λιθουανίας. Το αντικείμενο της διαφοράς ήταν η άρνηση των αρχών να τροποποιήσουν τα επώνυμα και τα ονόματα

⁹ ΔΕΕ (τμήμα μείζονος συνθέσεως) της 27^{ης} Νοεμβρίου 2012, C-566/10 Ρ *Ιταλική Δημοκρατία κατά Επιτροπής*, ECLI:EU:C:2012:752 .

των προσφευγόντων της κύριας δίκης χρησιμοποιώντας πολωνικούς χαρακτήρες και διακριτικά σημεία τα οποία δεν απαντώνται στην λιθουανική γλώσσα. Μεγάλο κομμάτι της ανάλυσης της υπόθεσης εξέτασε το κατά πόσο τέτοια άρνηση είναι αντίθετη ως προς τα άρθρα 18 και 21 ΣυνθΛΕΕ. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε, μεταξύ άλλων, ότι το άρθρο 21 ΣυνθΛΕΕ, πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι δεν απαγορεύεται στις αρμόδιες αρχές να αρνούνται να τροποποιήσουν το ονοματεπώνυμο ενός προσώπου σύμφωνα με τους κανόνες ορθογραφίας άλλου κράτους μέλους. Το ίδιο ισχύει και στις περιπτώσεις όπου οι αρμόδιες αρχές αρνούνται να τροποποιήσουν το κοινό επώνυμο ενός παντρεμένου ζεύγους σύμφωνα με τους κανόνες ορθογραφίας άλλου κράτους μέλους, εφόσον η άρνηση αυτή δεν προκαλεί σοβαρές δυσχέρειες σε διοικητικό, επαγγελματικό και ιδιωτικό επίπεδο. Η εξέταση για τη διαπίστωση του αν υπάρχει δυσχέρεια εναπόκειται στο εθνικό δικαστήριο, όπως επίσης σε περίπτωση που υπάρχει τέτοια δυσχέρεια, το να κρίνει αν η άρνηση είναι ανάλογη και αναγκαία. Στο σκεπτικό του το Δικαστήριο αναφέρει ότι, κατά το άρθρο 3, παρ.3, τέταρτο εδάφιο ΣυνθΕΕ καθώς και το άρθρο 22 του Χάρτη, η Ένωση σέβεται τον πλούτο της πολιτιστικής, θρησκευτικής και γλωσσικής πολυμορφίας και επισημαίνει ότι, οι διατάξεις του δικαίου της Ένωσης δεν αντιτίθενται στην άσκηση πολιτικής που αποβλέπει στην προάσπιση και προώθηση της γλώσσας κράτους μέλους η οποία είναι συγχρόνως εθνική γλώσσα και πρώτη επίσημη γλώσσα του(βλ. απόφαση της 28ης Νοεμβρίου 1989, C-379/87, *Groener*). Με αυτό τον τρόπο η πολυμορφία διαφυλάσσεται και παραμένει αρχή βάσει της οποίας το κάθε κράτος μέλος μπορεί να προστατεύει την επίσημή του γλώσσα. Όμως, όπως βλέπουμε και στην παρούσα υπόθεση, αυτό το δικαίωμα του κράτους μέλους μπορεί να έρθει σε αντίθεση με αυτό του Ευρωπαίου πολίτη. Η ένταση που δημιουργείται ανάμεσα στο δικαίωμα του ατόμου και το δικαίωμα του κράτους μέλους στην πολυμορφία είναι σημαντική. Το κράτος οριοθετείται χωρικά και εντός των συνόρων του προωθεί τη χρήση της επίσημής του γλώσσας. Όμως ο πολίτης της ΕΕ είναι ελεύθερος να μετακινείται. Είναι σε αυτή τη περίπτωση ο πολίτης ελεύθερος να αποφασίσει τη γλώσσα στην οποία θα γράφεται το όνομά του ή το κράτος μέλος που εκδίδει τα πιστοποιητικά; Η απόφαση του ΔΕΕ μας λέει ότι το κράτος έχει μεγαλύτερο συμφέρον σε αυτή τη περίπτωση και όχι ο πολίτης.¹⁰

¹⁰ ΔΕΕ (δεύτερο τμήμα) της 12^{ης} Μαΐου 2011, C-391/09 *Malgozata Runevic-Vardyn*, ECLI:EU:C:2011:291

Στην απόφαση *UTECA* τονίζεται ότι η γλώσσα και ο πολιτισμός είναι άρρηκτα συνδεδεμένοι και αυτό υπενθυμίζει, μεταξύ άλλων, η Σύμβαση για την προστασία και την προώθηση της πολυμορφίας της πολιτιστικής έκφρασης, που υιοθετήθηκε κατά τη γενική διάσκεψη της Unesco στις 20 Οκτωβρίου 2005 στο Παρίσι και εγκρίθηκε εξ ονόματος της Κοινότητας με την απόφαση 2006/515/EK του Συμβουλίου, της 18ης Μαΐου 2006 (ΕΕ L 201, σ. 15), η οποία στο δέκατο τέταρτο εδάφιο του προοιμίου της αναφέρει ότι «η γλωσσολογική πολυμορφία είναι ένα θεμελιώδες στοιχείο της πολιτιστικής πολυμορφίας», δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι ο επιδιωκόμενος από κράτος μέλος σκοπός να προασπίσει και να προωθήσει μία ή περισσότερες από τις επίσημες γλώσσες του πρέπει κατ' ανάγκη να συνοδεύεται από άλλα πολιτιστικά κριτήρια για να μπορεί να δικαιολογήσει τον περιορισμό μιας εκ των θεμελιωδών ελευθεριών τις οποίες εγγυάται η Συνθήκη.¹¹ Στην ίδια υπόθεση, η Γενική Εισαγγελέας Juliane Kokott, τονίζει ότι, «ο σεβασμός και η προώθηση της πολυμορφίας στον πολιτιστικό τομέα είναι τόσο σημαντικά για την Ευρωπαϊκή Ένωση και για τον λόγο ότι κυρίως αυτή η πολυμορφία χαρακτηρίζει την Ευρώπη και την ευρωπαϊκή κουλτούρα. Συνεπώς, η αρχή της «ενότητας στη διαφορά» συγκαταλέγεται στα θεμέλια της Ευρωπαϊκής Ενώσεως και το άρθρο 22 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης ορίζει ότι η Ένωση σέβεται την πολιτιστική, θρησκευτική και γλωσσική πολυμορφία».¹² Σύμφωνα με την Γενική Εισαγγελέα, «η πολιτιστική διάσταση της γλώσσας ουδόλως περιορίζεται στον λογοτεχνικό τομέα. Η γλώσσα έχει και στον οπτικοακουστικό τομέα, ιδίως μάλιστα σε αυτόν, αποφασιστική σημασία για τη διαφύλαξη και την ανάπτυξη των πολιτισμών και για την επαρκή διάδοση γνώσεων σχετικά με αυτούς. Αν οπτικοακουστικά έργα όπως κινηματογραφικές ταινίες και τηλεταινίες δεν παράγονταν πλέον –παραδείγματος χάριν για λόγους αποδοτικότητας– παρά μόνο σε μία ή σε λίγες ιδιαιτέρως διαδεδομένες παγκοσμίως γλώσσες, αναπόφευκτα η πολιτιστική πολυμορφία θα υφίστατο απώλειες. Ειδικότερα, η μεταγενέστερη μεταγλώττιση μιας ταινίας σε άλλες γλώσσες μπορεί μεν να διευκολύνει την κατανόησή της από ευρύτερο κοινό, αλλά δεν μεταβάλλει σε τίποτε το πολιτιστικό υπόβαθρο και τις αξίες στις οποίες στηρίζεται η ταινία και οι οποίες διαδίδονται μέσω αυτής».¹³

¹¹ ΔΕΚ (δεύτερο τμήμα) της 5^{ης} Μαρτίου 2009, C-222/07 *UTECA* ECLI:EU:C:2009:124, σκέψη 33.

¹² Προτάσεις της Γενικής Εισαγγελέως Juliane Kokott της 4^{ης} Σεπτεμβρίου 2008 στην υπόθεση C-222/07 *UTECA*, ECLI:EU:C:2008:468 σημ. 94.

¹³ Προτάσεις της Γενικής Εισαγγελέως Juliane Kokott της 4^{ης} Σεπτεμβρίου 2008 στην υπόθεση C-222/07 *UTECA*, ECLI:EU:C:2008:468 σημ. 97.

Στην απόφαση *Ισπανία κατά Κοινοβουλίου*, αναφέρεται ότι ως ουσιώδης συνιστώσα του σεβασμού της γλωσσικής πολυμορφίας της Ένωσης, της οποίας η σημασία υπενθυμίζεται στο άρθρο 3, παράγραφος 3, τέταρτο εδάφιο ΣυνθΕΕ, καθώς και στο άρθρο 22 του Χάρτη, το δικαίωμα που απονέμεται στους πολίτες της ΕΕ, να επιλέγουν, μεταξύ των επίσημων γλωσσών της Ένωσης, τη γλώσσα που θα χρησιμοποιήσουν κατά τις επαφές τους με τα ενωσιακά όργανα, όπως με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, έχει θεμελιώδη σημασία. Παρά ταύτα, όπως προκύπτει από τη νομολογία του Δικαστηρίου, δεν μπορεί να συναχθεί από την υποχρέωση την οποία υπέχει η Ένωση περί σεβασμού της γλωσσικής πολυμορφίας ότι υφίσταται γενική αρχή του δικαίου η οποία εξασφαλίζει σε κάθε πρόσωπο το δικαίωμα να συντάσσεται στη γλώσσα του, υπό οποιεσδήποτε περιστάσεις, οτιδήποτε μπορεί να επηρεάσει τα συμφέροντά του και σύμφωνα με την οποία τα όργανα οφείλουν, χωρίς να επιτρέπεται οποιαδήποτε παρέκκλιση, να χρησιμοποιούν το σύνολο των επίσημων γλωσσών σε όλες τις περιπτώσεις. Στο ειδικό πλαίσιο των διαδικασιών επιλογής του προσωπικού της Ένωσης, το Δικαστήριο έχει κρίνει, με τη σκέψη 88 της απόφασης της 27ης Νοεμβρίου 2012, *Ιταλία κατά Επιτροπής* (C566/10 P, EU:C:2012:752), ότι μπορούν να επιβάλλονται περιορισμοί, κατ' εφαρμογήν του άρθρου 1δ, παράγραφος 6, του ΚΥΚ, στην απαγόρευση των διακρίσεων λόγω γλώσσας. Κατά συνέπεια, υπό την επιφύλαξη της υπομνησθείσας ιδίως στη σκέψη 71 της ανωτέρω απόφασης υποχρέωσης για δημοσίευση προκήρυξης διαγωνισμού στην *Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, σύμφωνα με το άρθρο 1, παράγραφος 2, του παραρτήματος III του ΚΥΚ, σε συνδυασμό με το άρθρο 5 του κανονισμού 1/58, σε όλες τις επίσημες γλώσσες της Ένωσης, τα θεσμικά όργανα μπορούν να προβλέπουν, εφόσον απαιτείται, περιορισμούς σχετικά με τη χρήση των επίσημων γλωσσών στο πλαίσιο αυτό, υπό την προϋπόθεση ότι, σε συμμόρφωση προς το εν λόγω άρθρο 1δ, παράγραφος 6, οι περιορισμοί δικαιολογούνται αντικειμενικά και εύλογα από θεμιτό σκοπό γενικού συμφέροντος στο πλαίσιο της πολιτικής προσωπικού και τελούν σε αναλογία προς τον επιδιωκόμενο σκοπό.¹⁴ Από την παραπάνω απόφαση, γίνεται κατανοητό ότι, το άρθρο 22 εκτός από το δικαίωμα που κατοχυρώνει, μπορεί να λειτουργήσει και ως περιορισμός άλλων δικαιωμάτων.

Αυτό το συμπέρασμα διαφαίνεται και από την απόφαση *Ισπανία κατά Συμβουλίου*. Η σκέψη αριθμός 42 της παρούσας αποφάσεως τονίζει τα εξής: «Όσον αφορά, κατά

¹⁴ Απόφαση του Δικαστηρίου (τμήμα μείζονος συνθέσεως) της 26^{ης} Μαρτίου 2019, C-377/16 *Βασίλειο της Ισπανίας κατά Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου*, ECLI:EU:C:2019:249, σκέψεις 36, 37, 38.

πρώτο λόγο, την τήρηση της ισορροπίας μεταξύ των συμφερόντων των οικονομικών φορέων και των συμφερόντων του κοινωνικού συνόλου όσον αφορά το κόστος της αναγνώρισεως της ενιαίας ισχύος του ευρωπαϊκού διπλώματος ευρεσιτεχνίας, επισημαίνεται ότι, μολονότι η Ένωση είναι προσηλωμένη στη διατήρηση της πολυγλωσσίας, της οποίας η σημασία υπενθυμίζεται στο άρθρο 3, παράγραφος 3, τέταρτο εδάφιο, ΣΕΕ και στο άρθρο 22 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, διαπιστώθηκε εντούτοις στη σκέψη 36 της παρούσας αποφάσεως ότι οι υψηλές δαπάνες που απαιτεί η χορήγηση ευρωπαϊκού διπλώματος ευρεσιτεχνίας που να καλύπτει το σύνολο των κρατών μελών αποτελούν εμπόδιο για την προστασία που παρέχει το δίπλωμα ευρεσιτεχνίας εντός της Ένωσης, οπότε ήταν απαραίτητο οι μεταφραστικές ρυθμίσεις για τα ΕΔΕΕΙ (Ευρωπαϊκά Διπλώματα Ευρεσιτεχνίας με Ενιαία Ισχύ) να είναι οικονομικώς συμφέρουσες». Η σκέψη 36 αναφέρει επιπλέον ότι: «Το προβλεπόμενο όμως από τη ΣΕΔΕ(Σύμβαση για τη χορήγηση Ευρωπαϊκών Διπλωμάτων Ευρεσιτεχνίας) σύστημα προστασίας του ευρωπαϊκού διπλώματος ευρεσιτεχνίας χαρακτηρίζεται από πολυπλοκότητα και ιδιαίτερα υψηλό κόστος για τον αιτούντα ο οποίος προτίθεται να ζητήσει την προστασία της εφευρέσεώς του με τη χορήγηση διπλώματος ευρεσιτεχνίας που να καλύπτει το σύνολο των κρατών μελών. Η πολυπλοκότητα και το κόστος αυτό, τα οποία προκύπτουν ιδίως από το ότι ο δικαιούχος διπλώματος ευρεσιτεχνίας που χορηγείται από το ΕΓΔΕ(Ευρωπαϊκό Γραφείο Διπλωμάτων Ευρεσιτεχνίας) υποχρεούται, προκειμένου να επικυρωθεί το δίπλωμα αυτό στην επικράτεια ενός κράτους μέλος, να υποβάλει μετάφραση του διπλώματος στην επίσημη γλώσσα του κράτους μέλους αυτού, αποτελούν εμπόδιο για την προστασία που παρέχει το δίπλωμα ευρεσιτεχνίας εντός της Ένωσης».¹⁵

Τέλος, στην απόφαση T-529/13 του ΓΔΕΕ, γίνεται αναφορά στο άρθρο 22 Χάρτη από κοινού με τα άρθρα 3, παράγραφος 3 ΣυνθΕΕ και 167, παράγραφος 1 ΣυνθΛΕΕ αν και δεν παίζουν κεντρικό ρόλο στο σκεπτικό του ΓΔΕΕ. Συγκεκριμένα, Στις 18 Ιουνίου 2013, οι προσφεύγοντες, Balázs-Árpád Izsák και Attila Dabis, από κοινού με πέντε ακόμη πρόσωπα, υπέβαλαν στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή μια πρόταση πρωτοβουλίας πολιτών (στο εξής: επίδικη πρόταση), με τον τίτλο «Πολιτική συνοχής για την ισότητα των περιφερειών και τη διατήρηση των ιδιαίτερων πολιτιστικών χαρακτηριστικών τους» (Cohesion policy for the equality of the regions and

¹⁵ ΔΕΕ (τμήμα μείζονος συνθέσεως) της 5^{ης} Μαΐου 2015, C-147/13 *Βασίλειο της Ισπανίας κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, ECLI:EU:C:2015:299, σκέψεις 36,42.

sustainability of the regional cultures), σύμφωνα με το άρθρο 11, παράγραφος 4, ΣΕΕ και τον κανονισμό (ΕΕ) 211/2011 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 16ης Φεβρουαρίου 2011, σχετικά με την πρωτοβουλία πολιτών (ΕΕ L 65, σ. 1). Από τα στοιχεία που παρέσχον οι προσφεύγοντες ως απαιτούμενες πληροφορίες προέκυπτε ότι σκοπός της επίδικης προτάσεως ήταν να αποδώσει η πολιτική συνοχής της Ευρωπαϊκής Ένωσης ιδιαίτερη προσοχή στις περιφέρειες των οποίων τα εθνοτικά, πολιτιστικά, θρησκευτικά ή γλωσσικά χαρακτηριστικά διαφέρουν από εκείνα των γειτνιαζουσών περιφερειών. Για τις περιφέρειες αυτές, στις οποίες περιλαμβάνονται γεωγραφικές ζώνες που δεν διαθέτουν δομές με διοικητικές αρμοδιότητες, η πρόληψη οποιασδήποτε αποκλίσεως ή καθυστέρησης ως προς την οικονομική ανάπτυξη σε σύγκριση με τις γειτνιάζουσες περιφέρειες, η υποστήριξη της οικονομικής αναπτύξεως και η διατήρηση των συνθηκών για την οικονομική, κοινωνική και εδαφική συνοχή πρέπει να διασφαλίζονται κατά τρόπον ώστε τα χαρακτηριστικά τους να παραμείνουν αμετάβλητα. Προς τούτο, στις περιφέρειες αυτές θα έπρεπε να παρασχεθούν οι ίδιες δυνατότητες προσβάσεως στα διάφορα ταμεία της Ένωσης καθώς και η εξασφάλιση της διαφυλάξεως των χαρακτηριστικών τους και μιας ικανοποιητικής οικονομικής αναπτύξεως, ούτως ώστε η ανάπτυξη της Ένωσης να έχει βιώσιμο χαρακτήρα και η πολιτιστική πολυμορφία της να διαφυλαχθεί. Σύμφωνα με το σκεπτικό του ΓΔΕΕ και την παρατήρηση της Επιτροπής, τα διαφορετικά χαρακτηριστικά σε σχέση με αυτά των γειτνιαζουσών περιφερειών, που παρουσιάζουν οι περιφέρειες με εθνικές μειονότητες, δύνανται να τους εξασφαλίζουν ορισμένα συγκριτικά πλεονεκτήματα, όπως είναι κάποιο θέλγητρο από τουριστικής απόψεως ή η πολυγλωσσία. Όσον αφορά τις πράξεις του δικαίου της Ένωσης οι οποίες, όπως η ανακοίνωση της Επιτροπής στο Συμβούλιο, στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, στην Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και στην Επιτροπή των Περιφερειών, της 24ης Ιουλίου 2003, που φέρει τον τίτλο «Η προώθηση της εκμάθησης γλωσσών και της γλωσσικής πολυμορφίας: Σχέδιο Δράσης 2004-2006» [COM(2003) 449 τελικό], σκοπούν στην προώθηση των περιφερειακών και των μειονοτικών γλωσσών, οι πράξεις αυτές δεν έχουν ως αφετηρία τη διαπίστωση ότι οι εν λόγω γλώσσες συνιστούν μειονέκτημα για την οικονομική ανάπτυξη των περιφερειών στις οποίες ομιλούνται, αλλά ότι οι γλώσσες αυτές συμμετέχουν στη γλωσσική πολυμορφία της Ένωσης και στην πολυγλωσσία, η οποία εκλαμβάνεται ως πλεονέκτημα. Η υπό κρίση αιτίαση εγείρει το ζήτημα αν, δεδομένου ιδίως του σκοπού και του περιεχομένου της, η προταθείσα πράξη θα συνέβαλλε στην επίτευξη κάποιου από τους στόχους της κατά το άρθρο 167 ΣΛΕΕ

πολιτιστικής πολιτικής της Ένωσης. Συναφώς, υπενθυμίζεται ότι, κατά το άρθρο 22 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων και το άρθρο 3, παράγραφος 3, τέταρτο εδάφιο, ΣΕΕ, η Ένωση σέβεται τον πλούτο της πολιτιστικής και γλωσσικής της πολυμορφίας και μεριμνά για την προστασία και ανάπτυξη της ευρωπαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς. Ειδικότερα, από την επίδικη πρόταση, όπως περιγράφεται στις σκέψεις 3 και 5 έως 8 ανωτέρω, προκύπτει ότι η προταθείσα πράξη θα απέβλεπε κυρίως στη θέσπιση, στο πλαίσιο της ενωσιακής πολιτικής συνοχής, ορισμένων εγγυήσεων υπέρ της διατήρησης των ιδιαίτερων εθνοτικών, πολιτιστικών, θρησκευτικών ή γλωσσικών χαρακτηριστικών των περιφερειών με εθνικές μειονότητες. Οι εγγυήσεις αυτές θα συνίσταντο κυρίως στην παροχή στις περιφέρειες με εθνικές μειονότητες προσβάσεως στα ταμεία, στους πόρους και στα προγράμματα της ενωσιακής πολιτικής συνοχής, προκειμένου να αποτραπεί οποιαδήποτε απόκλιση ή καθυστέρηση ως προς την οικονομική ανάπτυξη των περιφερειών αυτών σε σύγκριση με τις γειτνιάζουσες περιφέρειες, ή ακόμη και στην αναγνώριση καθεστώτος αυτονομίας στις περιφέρειες με εθνικές μειονότητες, σύμφωνα με την εκδηλωθείσα (με δημοψήφισμα) βούληση του πληθυσμού τους, ανεξάρτητα από την κρατούσα στα οικεία κράτη μέλη θεσμική, πολιτική και διοικητική πραγματικότητα. Το άρθρο 167 ΣΛΕΕ δεν μπορεί όμως να χρησιμεύσει ως έρεισμα για την έκδοση νομικής πράξεως της Ένωσης επιδιώκοντας τέτοιο σκοπό και έχοντας τέτοιο περιεχόμενο. Ειδικότερα, η διατήρηση, μέσω των ιδιαίτερων εθνοτικών, πολιτιστικών, θρησκευτικών ή γλωσσικών χαρακτηριστικών τους, των περιφερειών με εθνικές μειονότητες, ή ακόμη και η αναγνώριση καθεστώτος αυτονομίας σε τέτοιες περιφέρειες, για τους σκοπούς της εφαρμογής της ενωσιακής πολιτικής συνοχής, αποτελεί σκοπό ο οποίος, αφενός, υπερβαίνει κατά πολύ την απλή συμβολή στην ανάπτυξη των πολιτισμών των κρατών μελών, με σεβασμό προς την εθνική και περιφερειακή πολυμορφία τους, ή την απλή προβολή της κοινής πολιτιστικής κληρονομιάς και, αφετέρου, δεν συνδέεται ευθέως με κανέναν από τους στόχους στους οποίους αναφέρεται ειδικώς το άρθρο 167, παράγραφος 2, ΣΛΕΕ. Στο σημείο 5 του δικογράφου της προσφυγής, οι ίδιοι οι προσφεύγοντες δέχθηκαν εξάλλου ότι η επίδικη πρόταση δεν είχε ως «αντικείμενο» την «προστασία της πολιτιστικής πολυμορφίας», μολονότι δεν απέκλειαν το ενδεχόμενο η προταθείσα πράξη να έχει μια τέτοια «συνέπεια». Έτσι, παρά τα όσα υποστηρίζουν οι προσφεύγοντες, ούτε το άρθρο 3, παράγραφος 3, ΣΕΕ, ούτε το άρθρο 167, παράγραφος 1, ΣΛΕΕ, ούτε το άρθρο 22 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων δεν παρείχαν εν προκειμένω στην Επιτροπή τη δυνατότητα να προτείνει, στο πλαίσιο

της ενωσιακής πολιτικής συνοχής, την έκδοση νομικής πράξεως σκοπούσας στην προστασία της πολιτιστικής πολυμορφίας την οποία αντιπροσωπεύουν οι εθνικές μειονότητες, η οποία πράξη εξάλλου δεν θα ανταποκρινόταν στο αντικείμενο και στο περιεχόμενο της προταθείσας πράξεως.¹⁶

Όπως προκύπτει από την ανάλυση των παραπάνω υποθέσεων, το άρθρο 22 αναφέρεται συμπληρωματικά και όχι ουσιαστικά, σε υποθέσεις του ΔΕΕ που αφορούν τη γλωσσική πολυμορφία. Αυτό όμως δε σημαίνει ότι, η συμβολή του στη διατήρηση της πολυμορφίας δεν είναι σημαντική. Το άρθρο 22, σε συμφωνία με και προς υποστήριξη των νόμων που αναλύονται κατωτέρω, είναι ακόμα ένα σημείο όπου γίνεται ξεκάθαρη η βούληση της Ένωσης να σέβεται την πολιτιστική, θρησκευτική και γλωσσική πολυμορφία.

2.3. Το άρθρο 17 ΣυνθΛΕΕ σε συνδυασμό με το άρθρο 10 Χάρτη και 9 ΕΣΔΑ προς υποστήριξη της θρησκευτικής πολυμορφίας κατά άρθρο 22 Χάρτη

Με βάση το άρθρο 17 ΣυνθΛΕΕ, τα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα διοργανώνουν ετήσιες συναντήσεις υψηλού επιπέδου ή σεμινάρια εργασίας διαλόγου με εκκλησίες και μη ομολογιακούς και φιλοσοφικούς οργανισμούς. Αυτός ο διάλογος, ο οποίος επικεντρώνεται, σε θέματα σχετικά με την ευρωπαϊκή ατζέντα, μπορεί να αναχθεί σε προηγούμενες πρωτοβουλίες, όπως αυτή που ξεκίνησε το 1994 με τον Ζακ Ντελόρ, «Μια ψυχή για την Ευρώπη», η οποία άνοιξε δρόμους για να συμπεριληφθούν οι ηθικές και πνευματικές πτυχές της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Το προσχέδιο της Συνταγματικής Συνθήκης του 2004, περιελάμβανε διατάξεις για τακτικό, ανοιχτό και διαφανή διάλογο μεταξύ των οργάνων της ΕΕ, των εκπροσώπων των εκκλησιών και των θρησκευτικών κοινοτήτων και των μη ομολογιακών ή φιλοσοφικών κοινοτήτων. Μολονότι απορρίφθηκε η Συνταγματική Συνθήκη από το γαλλικό και τα ολλανδικό δημοψήφισμα, ο διάδοχός της, η Συνθήκη της Λισαβόνας που εγκρίθηκε το 2007 και ισχύει από τον Δεκέμβριο 2009, διατήρησε τις ίδιες διατάξεις στο άρθρο 17 της ΣυνθΛΕΕ. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ενέκρινε πολυάριθμα ψηφίσματα για την υπεράσπιση των αρχών της ελευθερίας της θρησκείας και των πεποιθήσεων καθώς

¹⁶ ΓΔ (πρώτο τμήμα) της 10^{ης} Μαΐου 2015, T-529/13 *Balázs-Árpád Izsák και Attila Dabis κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής*, ECLI:EU:T:2016:282, σκέψεις 87,88,94,95,100-102. δ

και τον θρησκευτικό πλουραλισμό και την ανεκτικότητα και τόνισε την σημασία του διαρκούς διαλόγου μεταξύ και με θρησκευτικές αλλά και μη ομολογιακές φιλοσοφικές κοινότητες. Έχει διοργανώσει τακτικά διαλόγους στο πλαίσιο αυτό του άρθρου 17 της ΣυνθΛΕΕ για θέματα που ενδιαφέρουν την ΕΕ και τους πολίτες της.

Πολύ σημαντική ήταν και η διακήρυξη αριθμός 11 της Συνθήκης του Άμστερνταμ, η οποία καθιερώνει το σεβασμό της ΕΕ στο καθεστώς των εκκλησιών και των μη ομολογιακών ενώσεων υπό τον εθνικό νόμο, αναγνωρίζοντας επίσημα θρησκευτικούς και φιλοσοφικούς προβληματισμούς για πρώτη φορά σε ενωσιακό επίπεδο. Οι σχέσεις μεταξύ εκκλησίας και κράτους εμπίπτουν στην εγχώρια αρμοδιότητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ωστόσο, τα κράτη μέλη είναι υποχρεωμένα να σέβονται τα θεμελιώδη δικαιώματα που κατοχυρώνονται στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, όπως η ελευθερία της σκέψης, συνείδησης και θρησκείας (άρθρο 9). Το δικαίωμα αυτό αναγνωρίζεται επίσης και με το άρθρο 10 ΧΘΔΕΕ, το οποίο ορίζει ότι: *«Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας. Το δικαίωμα αυτό συνεπάγεται την ελευθερία μεταβολής θρησκεύματος ή πεποιθήσεων καθώς και την ελευθερία εκδήλωσης του θρησκεύματος ή των πεποιθήσεών του, ατομικά ή συλλογικά, δημόσια ή κατ' ιδίαν, με τη λατρεία, την εκπαίδευση, την άσκηση των θρησκευτικών καθηκόντων και τις τελετές.»*

Ξεκινώντας από το 2002, ανατέθηκε στο Συνέδριο για το Μέλλον της Ευρώπης η εκπόνηση σχεδίου Συνθήκης, το οποίο τελικά θα γίνει το σχέδιο Συνταγματικής Συνθήκης της Ευρώπης. Οι συζητήσεις του, μεταξύ άλλων θεμάτων, κάλυπταν την συμβολή του χριστιανισμού και της θρησκείας στην Ευρώπη και τον ρόλο των εκκλησιών στην κοινωνία, στο πλαίσιο της συμπερίληψης των διατάξεων της δήλωσης 11 στο σχέδιο συνθήκης με αναφορά στο Θεό ή στην χριστιανική κληρονομιά της Ευρώπης στο προοίμιό της. Αναφορές σε διάφορες πολιτιστικές και φιλοσοφικές παραδόσεις προτάθηκαν επίσης για συζήτηση. Οι μη ομολογιακές και κοσμικές οργανώσεις αντιτάχθηκαν σε μια ρητή αναφορά σε μια συγκεκριμένη θρησκεία ή το Θεό και τη συμπερίληψη των διατάξεων της Διακήρυξης 11. Επίσης, δεν έβλεπαν καμία συγκεκριμένη ανάγκη για διάλογο μεταξύ των θεσμικών οργάνων και ομολογιακών ή μη ομολογιακών ενώσεων διότι ο διάλογος με την κοινωνία των πολιτών ήταν επαρκής.

Η εφαρμογή του άρθρου 17 της ΣυνθΛΕΕ στο Κοινοβούλιο.¹⁷ μέσω τακτικών σεμιναρίων, διαλόγου, συναντήσεων, εκδηλώσεων με οργανισμούς-εταίρους, είναι υπό την ευθύνη ενός από τους αντιπροέδρους του Κοινοβουλίου. Από το 2015, οι συνεδριάσεις για το άρθρο 17 έχουν επικεντρωθεί σε θέματα όπως η θρησκευτική ριζοσπαστικοποίηση και η συμβολή της εκπαίδευσης και των γυναικών στην αντιμετώπισή της, το μέλλον των εβραϊκών κοινοτήτων στην Ευρώπη, τη δίωξη των άθεων στον κόσμο, το μέλλον της Ευρώπης μέχρι το 2025 και κοινωνικά ζητήματα.

Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ξεκίνησε επίσης μια σειρά από παρουσιάσεις βιβλίων με θέμα 'Θρησκεία & Κοινωνία', και παρουσίασε μια μελέτη σχετικά με τη θρησκευτική ταυτότητα και τον πλουραλισμό στην Ευρώπη. Τα τελευταία ψηφίσματα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σχετικά με την κατάσταση των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην ΕΕ (2015 και 2016) δήλωσαν ότι η ουδετερότητα του κράτους εμπόδισε διακρίσεις εις βάρος οποιωνδήποτε θρησκευτικών, αθεϊστικών ή αγνωστικιστικών κοινοτήτων, και εγγυώνται ίση αντιμετώπιση όλων των θρησκειών και πεποιθήσεων. Το Κοινοβούλιο τόνισε επίσης την ανάγκη προώθησης της διαθρησκευτικής ανοχής μέσω διαρκούς διαλόγου.

Αναφορικά με την θρησκευτική πολυμορφία το ΔΕΕ με την απόφαση *Vivien Prais* αποδέχτηκε ότι τα όργανα της Ένωσης δεν πρέπει κατά την επιλογή των υπαλλήλων να κάνουν διακρίσεις που σχετίζονται με τη θρησκεία ή τις πεποιθήσεις τους, ούτε να επιβάλλουν περιορισμούς στη θρησκευτική ελευθερία. Ωστόσο, ο σεβασμός των δικαιωμάτων αυτών από την Ένωση δεν περιλαμβάνει, σύμφωνα με το Δικαστήριο, την υποχρέωση των οργάνων να γνωρίζουν τα κωλύματα που μπορεί να προκύψουν από όλα τα θρησκευτικά δόγματα και την άσκηση της λατρείας αυτών. Τέτοια κωλύματα θα πρέπει να λαμβάνονται υπ' όψιν από τις αρμόδιες αρχές εφόσον προβάλλονται εγκαίρως ενώπιον αυτών, και εν όψει ενός διαγωνισμού, πριν τον προσδιορισμό ημερομηνίας εξετάσεων. Διαφορετικά, κανένας ευρωπαϊκός κανόνας δικαίου δεν προβλέπει τη θετική υποχρέωση των οργάνων να απέχουν από κάθε πιθανή παραβίαση θρησκευτικών υποχρεώσεων που επιβάλλουν τα διάφορα θρησκευτικά δόγματα. Το ΔΕΕ αναγνωρίζει τη θρησκευτική πολυμορφία που υπάρχει στην Ευρώπη και αποδέχεται ότι, εφόσον γνωστοποιηθεί στα όργανα ένα κώλυμα που ανάγεται σε θρησκευτικές υποχρεώσεις, αυτό πρέπει να ληφθεί υπ' όψιν σοβαρά κατά

¹⁷ Article 17 TFEU, The EU institutions dialogue with churches, religious and philosophical organizations, European Parliament Briefing, διαθέσιμο στο: <https://www.europarl.europa.eu/at-your-service/files/be-heard/religious-and-non-confessional-dialogue/home/en-article17-religious-and-non-confessional-dialogue-2018.pdf>

την εξέταση ενός αιτήματος και η Ένωση πρέπει να προσπαθήσει να διαμορφώσει τη δράση της με άξονα το σεβασμό των θρησκευτικών πεποιθήσεων.¹⁸

Προς υποστήριξη των όσων αναφέρθηκαν, είναι σημαντικό να αναφερθεί η υπόθεση του ΔΕΕ, *Cresco Investigation GmbH κατά Markus Achatzi*. Η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως αφορά την ερμηνεία του άρθρου 21 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης), καθώς και του άρθρου 1, του άρθρου 2, παράγραφος 2, στοιχείο α', του άρθρου 2, παράγραφος 5, και του άρθρου 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27ης Νοεμβρίου 2000, για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία (ΕΕ 2000, L 303, σ. 16). Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της *Cresco Investigation GmbH* (στο εξής: *Cresco*) και του *Markus Achatzi* σχετικά με το δικαίωμα του δεύτερου να λάβει πρόσθετη, επιπλέον της κανονικής, αμοιβή για την εργασία που παρέσχε κατά τη Μεγάλη Παρασκευή. Στο σκεπτικό του Δικαστηρίου επί της υπόθεσης, αναφέρεται εκτός από το άρθρο 21 Χάρτη, το οποίο απαγορεύει τις διακρίσεις μεταξύ άλλων και λόγω θρησκείας, και το άρθρο 17 ΣυνθΛΕΕ. Αυτό έχει ως σκοπό, κυρίως μέσω του άρθρου 17 ΣυνθΛΕΕ, να τονίσει ότι, οι επίμαχες στην κύρια δίκη εθνικές διατάξεις δεν αποσκοπούν στην οργάνωση των σχέσεων κράτους μέλους με τις εκκλησίες, αλλά έχουν ως αποκλειστικό σκοπό την αναγνώριση στους εργαζομένους που είναι μέλη συγκεκριμένων εκκλησιών μίας επιπλέον αργίας η οποία συμπίπτει με σημαντική για τις εκκλησίες αυτές θρησκευτική εορτή. Υπέρ της θρησκευτικής πολυμορφίας στην Ευρώπη, με αυτή την απόφαση του Δικαστηρίου κατοχυρώθηκαν τα εξής: Η χορήγηση, σύμφωνα με το αυστριακό δίκαιο, πληρωμένης δημόσιας αργίας τη Μεγάλη Παρασκευή μόνο σε υπαλλήλους που είναι μέλη συγκεκριμένων εκκλησιών συνιστά διάκριση με βάση τη θρησκεία, απαγορευόμενη από το ευρωπαϊκό δίκαιο, σύμφωνα με το άρθρο 1 και άρθρο 2, παράγραφος 2 της οδηγίας 2000/78/ΕΚ. Μέχρις ότου η Αυστρία τροποποιήσει τη νομοθεσία της προκειμένου να αποκαταστήσει την ίση μεταχείριση, ένας ιδιώτης εργοδότης πρέπει, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, να χορηγήσει και στους άλλους εργαζομένους του επίσημη αργία τη Μεγάλη Παρασκευή, σύμφωνα με το άρθρο 21 Χάρτη.¹⁹

¹⁸ ΔΕΚ 17 Οκτωβρίου 1976, C-130/75, *Prais κατά Συμβουλίου* ECLI:EU:C:1976:142. Βασίλης Γ. Τζέμος (2015), Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, Ερμηνεία κατ' άρθρο, σελ. 287.

¹⁹ ΔΕΕ (τμήμα μείζονος συνθέσεως) της 22ας Ιανουαρίου 2019, C-193/17 *Cresco*, ECLI:EU:C:2019:43

Τέλος, η υπόθεση *Vera Egenberger*, αφορά την ερμηνεία του άρθρου 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78/EK του Συμβουλίου, της 27ης Νοεμβρίου 2000, για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία (ΕΕ 2000, L 303, σ. 16), καθώς και το άρθρο 21, παράγραφος 1 Χάρτη. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της *Vera Egenberger* και του *Evangelisches Werk für Diakonie und Entwicklung e.V.* (στο εξής: *Evangelisches Werk*), με αντικείμενο αγωγή αποζημιώσεως ασκηθείσα από την *V. Egenberger* για δυσμενή διάκριση λόγω θρησκείας, την οποία ισχυρίζεται ότι υπέστη στο πλαίσιο διαδικασίας προσλήψεως. Τον Νοέμβριο του 2012 το *Evangelisches Werk* δημοσίευσε προσφορά θέσεως εργασίας ορισμένου χρόνου για έργο που αφορούσε την κατάρτιση της παράλληλης εκθέσεως για τη Διεθνή Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για την Κατάργηση Κάθε Μορφής Φυλετικών Διακρίσεων. Η εν λόγω προσφορά θέσεως εργασίας διευκρίνιζε τις προϋποθέσεις που έπρεπε να πληρούν οι υποψήφιοι. Μία από αυτές ανέφερε τα εξής: «Προϋπόθεση αποτελεί η ιδιότητα μέλους προτεσταντικής Εκκλησίας ή Εκκλησίας που μετέχει στην Κοινότητα Εργασίας των Χριστιανικών Εκκλησιών στη Γερμανία, καθώς και η ταύτιση με τη διακονική αποστολή. Παρακαλούμε όπως δηλώσετε το θρήσκευμά σας στο βιογραφικό σας σημείωμα.» Η *V. Egenberger*, άθρησκη, υπέβαλε αίτηση για την προσφερθείσα θέση εργασίας. Ενώ η υποψηφιότητά της προκρίθηκε κατά την πρώτη επιλογή στην οποία προέβη το *Evangelisches Werk*, η ενδιαφερομένη δεν κλήθηκε σε συνέντευξη. Από την πλευρά του, ο τελικώς επιλεγείς υποψήφιος είχε δηλώσει, όσον αφορά το θρήσκευμά του, ότι είναι «χριστιανός, ενεργό μέλος της περιφερειακής Προτεσταντικής Εκκλησίας του Βερολίνου». Εκτιμώντας ότι η υποψηφιότητά της είχε απορριφθεί λόγω του ότι ήταν άθρησκη, η *V. Egenberger* άσκησε αγωγή ενώπιον του *Arbeitsgericht Berlin* (πρωτοβάθμιου δικαστηρίου εργατικών διαφορών Βερολίνου, Γερμανία), με αίτημα να υποχρεωθεί το *Evangelisches Werk* να της καταβάλει, βάσει του άρθρου 15, παράγραφος 2, του *AGG*, ποσό ύψους 9 788,65 ευρώ. Η ενδιαφερόμενη εξέθεσε ότι η συνεκτίμηση της θρησκείας στη διαδικασία προσλήψεως, η οποία προέκυπτε ρητώς από την επίμαχη προσφορά θέσεως εργασίας, δεν ήταν συμβατή προς την απαγόρευση των διακρίσεων που προβλέπει ο *AGG*, όπως έχει ερμηνευθεί σύμφωνα με το δίκαιο της Ένωσης, και ότι το άρθρο 9 παράγραφος 1, του *AGG* δεν ήταν δυνατόν να δικαιολογήσει τη δυσμενή διάκριση που είχε υποστεί. Το ΔΕΕ, όταν κλήθηκε να πάρει θέση για το ζήτημα, επισήμανε ότι, ότι δεν αμφισβητείται μεταξύ των διαδίκων της κύριας δίκης ότι η απόρριψη της υποψηφιότητας της *V. Egenberger* για τον λόγο ότι ήταν άθρησκη

συνιστά διαφορετική μεταχείριση λόγω θρησκείας, κατά την έννοια του άρθρου 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78. Όσον αφορά, πρώτον, το γράμμα του άρθρου 4, παράγραφος 2, πρώτο εδάφιο, της οδηγίας 2000/78, από τη διάταξη αυτή προκύπτει ότι μια εκκλησία ή άλλη οργάνωση η δεοντολογία της οποίας εδράζεται στη θρησκεία ή τις πεποιθήσεις δύναται να προβλέπει απαίτηση που συνδέεται με τη θρησκεία ή τις πεποιθήσεις, εάν, λόγω της φύσεως της σχετικής δραστηριότητας ή του πλαισίου εντός του οποίου αυτή ασκείται, η θρησκεία ή οι πεποιθήσεις αποτελούν επαγγελματική απαίτηση ουσιώδη, θεμιτή και δικαιολογημένη λαμβανομένης υπόψη της δεοντολογίας της οργανώσεως. Βλέπουμε δηλαδή ότι, το άρθρο 4, παράγραφος 2, πρώτο εδάφιο της οδηγίας 2000/78, είναι σύμφωνο και με το άρθρο 17 ΣυνθΛΕΕ. Δεύτερον, όσον αφορά τον σκοπό της οδηγίας 2000/78 και το πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται το άρθρο 4, παράγραφος 2, αυτής, πρέπει να υπομνησθεί ότι η εν λόγω οδηγία έχει ως αντικείμενο, σύμφωνα με το άρθρο 1, τη δημιουργία ενός γενικού πλαισίου για την καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω, μεταξύ άλλων, θρησκείας ή πεποιθήσεων όσον αφορά την απασχόληση και την εργασία, προκειμένου να υλοποιηθεί η αρχή της ίσης μεταχειρίσεως στα κράτη μέλη. Η εν λόγω οδηγία συγκεκριμενοποιεί, επομένως, στον τομέα που καλύπτει, τη γενική αρχή της απαγορεύσεως των διακρίσεων η οποία κατοχυρώνεται πλέον στο άρθρο 21 του Χάρτη. Πολύ σημαντικές είναι και οι αποφάσεις του ΔΕΕ που ορίζουν τα εξής σχετικά με την ουδετερότητα της Ένωσης στο καθεστώς των εκκλησιών και ταυτόχρονα για την απαγόρευση των διακρίσεων λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων:

1) Το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78/EK του Συμβουλίου, της 27ης Νοεμβρίου 2000, για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία, σε συνδυασμό με τα άρθρα 9 και 10 της ίδιας οδηγίας, καθώς και με το άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, έχει την έννοια ότι, οσάκις μια εκκλησία ή άλλη οργάνωση η δεοντολογία της οποίας εδράζεται στη θρησκεία ή τις πεποιθήσεις ισχυρίζεται, προς στήριξη πράξεως ή αποφάσεως όπως η απόρριψη υποψηφιότητας για την κάλυψη θέσεως εντός της οργανώσεως αυτής, ότι, λόγω της φύσεως των σχετικών δραστηριοτήτων ή του πλαισίου εντός του οποίου προβλέπεται η άσκησή τους, το θρήσκευμα συνιστά επαγγελματική απαίτηση ουσιώδη, θεμιτή και δικαιολογημένη λαμβανομένης υπόψη της δεοντολογίας της εν λόγω εκκλησίας ή οργανώσεως, ο ισχυρισμός αυτός πρέπει, εφόσον παρίσταται ανάγκη, να υπόκειται σε αποτελεσματικό δικαστικό έλεγχο προκειμένου να διασφαλίζεται ότι, στη συγκεκριμένη περίπτωση, πληρούνται τα κριτήρια που ορίζει το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας αυτής. 2) Το άρθρο 4,

παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78 έχει την έννοια ότι η προβλεπόμενη σε αυτό ουσιώδης, θεμιτή και δικαιολογημένη επαγγελματική απαίτηση αναφέρεται σε μια αναγκαία απαίτηση η οποία υπαγορεύεται αντικειμενικώς, λαμβανομένης υπόψη της δεοντολογίας της συγκεκριμένης εκκλησίας ή οργανώσεως, από τη φύση ή τις συνθήκες ασκήσεως της σχετικής επαγγελματικής δραστηριότητας και η οποία δεν είναι δυνατόν να καλύπτει στοιχεία ξένα προς τη δεοντολογία αυτή ή προς το δικαίωμα αυτονομίας της εν λόγω εκκλησίας ή οργανώσεως. Η απαίτηση αυτή πρέπει να είναι σύμφωνη προς την αρχή της αναλογικότητας. 3) Εθνικό δικαστήριο το οποίο επιλαμβάνεται διαφοράς μεταξύ δύο ιδιωτών υποχρεούται, όταν αδυνατεί να ερμηνεύσει το εφαρμοστέο εθνικό δίκαιο κατά τρόπο συνάδοντα προς το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78, να παράσχει, στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων του, την έννομη προστασία που απορρέει για τους πολίτες από τα άρθρα 21 και 47 του Χάρτη και να διασφαλίσει την πλήρη αποτελεσματικότητα των άρθρων αυτών, αφήνοντας εν ανάγκη ανεφάρμοστη κάθε αντίθετη εθνική διάταξη.²⁰

Τέλος, σημαντικό είναι να αναφερθεί ότι, τα άρθρα 21 και 22 Χάρτη έχουν χαρακτηριστεί ως «δυνητικώς επικαλυπτόμενες διατάξεις σε σημαντικό βαθμό». Αυτό μπορεί να δικαιολογηθεί για το λόγο ότι, το άρθρο 22 μπορεί να θεωρηθεί ότι αντιστοιχεί σε θετική υποχρέωση, του σεβασμού δηλαδή στην πολιτιστική, θρησκευτική και γλωσσική πολυμορφία, ενώ το άρθρο 21 σε αρνητική, δηλαδή της μη διακρίσεως λόγω ιθαγένειας, θρησκείας και γλώσσας.²¹

2.4. Τα άρθρα 55 και 24 ΣυνθΛΕΕ σε συνδυασμό με το άρθρο 165 ΣυνθΛΕΕ προς υποστήριξη της γλωσσικής πολυμορφίας

Τέλος, σε σχέση με τη γλωσσική πολυμορφία, το άρθρο 55, παράγραφος 1 ΣυνθΛΕΕ, σε συνδυασμό με το άρθρο 24 υποδεικνύει τη δυνατότητα των πολιτών να αναφέρονται στα όργανα της Ένωσης σε όλες τις επίσημες γλώσσες που απαριθμούνται. Η Ένωση λαμβάνει υπ' όψιν τη γλωσσική πολυμορφία κατά τη λειτουργία της και σε σχέση με τους πολίτες που απευθύνονται σε αυτήν, καθώς και στις απαντήσεις τους προς αυτούς. Σέβεται εξίσου τη γλωσσική ιδιομορφία κάθε

²⁰ ΔΕΕ τμήμα μείζονος συνθέσεως) της 17^{ης} Απριλίου 2018, C-414/16 *Vera Egenberger* ECLI:EU:C:2018:257.

²¹ Προτάσεις Γενικής Εισαγγελέως Eleanor Sharpston της 25^{ης} Ιουλίου 2018, C-377/16, *Ισπανία κατά Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου*, Υποσημείωση 57, ECLI:EU:C:2018:610.

Κράτους Μέλους και μεριμνά για την διάδοση των επίσημων κειμένων στις γλώσσες αυτές. Στο άρθρο 165 ΣυνθΛΕΕ για την παιδεία, η Ένωση όχι μόνο πρέπει να σέβεται την αρμοδιότητα των Κρατών Μελών να οργανώνουν τα εκπαιδευτικά συστήματά τους και να ρυθμίζουν τα όσα αφορούν στον πολιτισμό και τη γλώσσα τους, αλλά καλείται να συμβάλλει στην ανάπτυξη της παιδείας και στη διάδοση των γλωσσών. Από τη μια, κατοχυρώνεται δηλαδή, αρνητικά, ότι η Ένωση δεν θα επεμβαίνει σε ζητήματα που άπτονται της γλωσσικής, θρησκευτικής ή εν γένει πολιτιστικής διαφορετικότητας των κρατών και από την άλλη, θετικά, ότι καλείται να συμβάλει στη διατήρηση, διάδοση, ανάπτυξη και αλληλεπίδραση αυτών εντός της Ένωσης.²²

2.5 Τα άρθρα 3 και 4 ΣυνθΕΕ και η πολιτισμική ισότητα των κρατών-μελών

Σύμφωνα με το άρθρο 3, παρ. 3, εδ. β' ΣυνθΕΕ «η Ένωση προάγει την οικονομική, κοινωνική και εδαφική συνοχή και την αλληλεγγύη μεταξύ των κρατών μελών. Η Ένωση σέβεται τον πλούτο της πολιτιστικής και γλωσσικής της πολυμορφίας και μεριμνά για την προστασία και ανάπτυξη της ευρωπαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς». Πράγματι, η Ένωση σέβεται και μεριμνά για την οικονομική, κοινωνική και εδαφική συνοχή των κρατών-μελών, η οποία και συναρτάται άμεσα με το πνεύμα αλληλεγγύης που διαπνέει τη δράση τους. Ο στόχος αυτός σε συνάρτηση με την προστασία και ανάδειξη της πολιτιστικής και γλωσσικής πολυμορφίας των κρατών-μελών συνιστούν αναγνώριση του ιδιαίτερου ρόλου που αναμένεται να διαδραματίσουν οι ίδιες οι ευρωπαϊκές περιφέρειες στην ισόρροπη και βιώσιμη ανάπτυξη της Ευρώπης ως αυτοτελή υποκείμενα και φορείς της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Ο στόχος της προστασίας και διαφύλαξης της πολιτιστικής κληρονομιάς δεν αποβλέπει στην εναρμόνιση της πολιτιστικής ταυτότητας των κρατών-μελών αλλά αντιθέτως στη διατήρηση της διαφορετικότητάς και της ιδιαίτερης φυσιογνωμίας τους. Η δράση της Ένωσης πρέπει να στοχεύει στην ενίσχυση της συνεργασίας ανάμεσα στα κράτη-μέλη ή εάν κριθεί απαραίτητο να λειτουργήσουν συμπληρωματικά ή παραπληρωματικά σε σχέση με την ανάπτυξη της γνώσης και την διάδοση της ιστορίας και του πολιτισμού των Ευρωπαϊκών λαών, την διατήρηση και διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς ευρωπαϊκού χαρακτήρα, τις πολιτιστικές ανταλλαγές. Τα όργανα της Ένωσης λαμβάνουν υπόψη την αρχή της γλωσσικής πολυμορφίας στο πλαίσιο της επικοινωνίας με τους πολίτες. Παρά το

²² Βασίλης Γ. Τζέμος (2015) , Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της , σελ.292.

γεγονός ότι οι διατάξεις επέχουν θέση κατευθυντήριων γραμμών και πηγών ερμηνευτικών κατευθύνσεων, ως εκ τούτου η νομική τους ισχύ είναι περιορισμένη καθώς δεν σηματοδοτούν συγκεκριμένες κανονιστικές υποχρεώσεις τόσο για τα κράτη μέλη όσο και για τα όργανα της Ένωσης, η πολιτική και ερμηνευτική τους αξία και νοηματοδότηση είναι εξαιρετικά υψηλή. Η σπουδαιότητά τους έγκειται στο γεγονός ότι παρέχουν το απαραίτητο θεσμικό πλαίσιο και προγραμματική πλατφόρμα για την υιοθέτηση εξειδικευμένων μέτρων προκειμένου να επιτευχθούν οι οριοθετημένοι στόχοι. Σύμφωνα με το ΔΕΕ, οι στόχοι που αναφέρονται στο άρθρο 3 τους οποίους και καλείται να πετύχει η ίδια η λειτουργία της Ένωσης δεν δύνανται να επιβάλλουν νομικές υποχρεώσεις στα κράτη μέλη ή να παράσχουν αγωγήματα δικαιώματα στους ευρωπαίους πολίτες (ΔΕΚ, 24.1.1991, C-339/89, *Alshtom Atlantique*, ECLI:EU:C:1991:28, ΔΕΚ 3.10.2000, C-9/99 *Echirolles Distribution*, ECLI:EU:C:2000:532) και λειτουργούν περισσότερο ως ερμηνευτικά εργαλεία για την αποσαφήνιση του νοηματικού άξονα και πολιτικού πλαισίου του ενωσιακού δικαίου(ΔΕΚ, 23.11.1999, C-149/96 *Portugal κ. Συμβουλίου*, ECLI:EU:C:1999:574) και την εδραίωση ή ακόμα και την επέκταση των αρμοδιοτήτων των ενωσιακών οργάνων αλλά και την εμβάθυνση της ίδιας της ενοποιητικής διαδικασίας.²³

Σύμφωνα με το άρθρο 4, παράγραφος 2 «η Ένωση σέβεται την ισότητα των κρατών μελών ενώπιον των Συνθηκών καθώς και την εθνική τους ταυτότητα που είναι συμβυχή με τη θεμελιώδη πολιτική και συνταγματική τους δομή, στην οποία συμπεριλαμβάνεται η περιφερειακή και τοπική αυτοδιοίκηση». Είναι πολύ πιθανό ότι η υποχρέωση ίσης μεταχείρισης των κρατών μελών από την Ένωση και τα θεσμικά της όργανα θεωρούνταν ως τώρα τμήμα της καλόπιστης συνεργασίας που βαρύνει τους ευρωπαϊκούς διεθνείς οργανισμούς. Ως έκφραση της ίσης μεταχείρισης των κρατών μελών μπορεί να θεωρηθεί, μεταξύ άλλων, η αναγόρευση όλων των επίσημων γλωσσών τους σε επίσημες γλώσσες της Ένωσης. Η αρχική δέσμευση της Ένωσης για σεβασμό της εθνικής ταυτότητας των κρατών μελών της επεδίωκε να κατευνάσει τις ανησυχίες τους για μια προιούσα απώλεια της εθνικής τους ταυτότητας και έκπτωση των εθνικών τους αξιών, εξαιτίας του αυξανόμενου εξευρωπαϊσμού της πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής τους ζωής.

Θα μπορούσε να θεωρηθεί ως εθνική ταυτότητα μια ενότητα αρχών και αξιών ιστορικού, κοινωνικού, θρησκευτικού, δικαιοτικού, πολιτιστικού, οικονομικού,

²³ Μ.Κρητικός, Άρθρο 3 ΣυνΘΕΕ στο Β. Χριστιανός (2012), *Συνθήκη ΕΕ και ΣΛΕΕ*, Νομική Βιβλιοθήκη, σελ 16 και 13

γλωσσικού κ.λπ. χαρακτήρα, οι οποίες αφενός προσδίδουν στα μέλη του συγκεκριμένου έθνους την αίσθηση της ένταξης σε ένα σύνολο, αφετέρου, διαχωρίζουν το σύνολο αυτό από άλλα. Τα στοιχεία αυτά προσδιορίζονται από κάθε κράτος-έθνος αυτοτελώς. Η Ένωση οφείλει να σέβεται την εθνική ταυτότητα και όχι άλλες επιμέρους τοπικές ταυτότητες, που απαντώνται σε αρκετά κράτη μέλη. Αντικείμενο σεβασμού αποτελεί τέλος η εθνική ταυτότητα των κρατών μελών, όχι των λαών ή των εθνών κ.λπ.²⁴

Η εθνική ταυτότητα γίνεται ιδίως αντιληπτή ως η συνταγματική και πολιτική ταυτότητα ενός κράτους μέλους, ο τρόπος με τον οποίο το κράτος οργανώνεται στο εσωτερικό του. Διαστάσεις ιστορικές, πολιτιστικές, γλωσσικές ή θρησκευτικές αν και δεν φαίνεται να διεκδικούν στο κείμενο της διάταξης την πρωτοκαθεδρία, παραμένουν συνυφασμένες με την έννοια της εθνικής ταυτότητας. Περαιτέρω έγινε δεκτό ότι η προστασία της επίσημης εθνικής γλώσσας ενός κράτους εντάσσεται στην εθνική ταυτότητα των κρατών μελών και πρέπει να καλύπτεται από το άρθρο 4 Π ΣυνθΕΕ.²⁵

2.6. Τα άρθρα 165 και 167 ΣυνθΛΕΕ σχετικά με την ανάπτυξη της παιδείας και των πολιτισμών των κρατών μελών

Η Συνθήκη για τη Λειτουργία της ΕΕ υπογράφηκε από τους αρχηγούς των 27 κρατών μελών στη Λισαβόνα στις 13 Δεκεμβρίου του 2007 και αντικατέστησε την Συνθήκη για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας(ΣΕΚ), τερματίζοντας έτσι τη σύγχυση μεταξύ της «Κοινότητας» και της «Ένωσης».²⁶ Με τη θέση σε ισχύ της ΣυνθΛΕΕ, σύμφωνα με το Προοίμιό της, οι αρχηγοί των κρατών μελών ήταν αποφασισμένοι να θέσουν τις βάσεις μιας διαρκώς στενότερης ένωσης των ευρωπαϊκών λαών και να εξασφαλίσουν με κοινή δράση την οικονομική και κοινωνική πρόοδο των κρατών καταργώντας τους φραγμούς που διαιρούν την Ευρώπη. Ακόμα ήταν αποφασισμένοι να προάγουν την ανάπτυξη του υψηλότερου δυνατού επιπέδου γνώσης για τους λαούς τους μέσω ευρείας πρόσβασης στην εκπαίδευση και μέσω της συνεχούς αναπροσαρμογής της.

²⁴ Ο ίδιος, σελ.197-199

²⁵ Ο.π. σελ.199

²⁶ Νίκος Σ. Μούσης (2013) *Ευρωπαϊκή Ένωση Δίκαιο-Οικονομία-Πολιτική*, σ.24, Εκδόσεις Παπαζήση

Έτσι βλέπουμε ότι είναι πολύ σημαντική η δράση της Ένωσης σε σχέση με την παιδεία, η οποία εξειδικεύεται στο άρθρο 165, παρ.1, 2 ΣυνθΛΕΕ. Συγκεκριμένα σύμφωνα με την παρ.1 του άρθρου 165 «Η Ένωση συμβάλλει στην ανάπτυξη παιδείας υψηλού επιπέδου, ενθαρρύνοντας τη συνεργασία μεταξύ κρατών μελών και, αν αυτό απαιτείται, υποστηρίζοντας και συμπληρώνοντας τη δράση τους, σεβόμενη ταυτόχρονα πλήρως την αρμοδιότητα των κρατών μελών για το περιεχόμενο της διδασκαλίας και την οργάνωση του εκπαιδευτικού συστήματος, καθώς και την πολιτιστική και γλωσσική τους πολυμορφία». Η δράση της Ένωσης στον τομέα της παιδείας έχει ως στόχο σύμφωνα με την παράγραφο 2 του άρθρου:

- να αναπτύσσει την ευρωπαϊκή διάσταση της παιδείας, μέσω ιδίως της εκμάθησης και της διάδοσης των γλωσσών των κρατών μελών,
- να ευνοεί την κινητικότητα φοιτητών και εκπαιδευτικών, μεταξύ άλλων και μέσω της ακαδημαϊκής αναγνώρισης διπλωμάτων και περιόδων σπουδών,
- να προωθεί τη συνεργασία μεταξύ εκπαιδευτικών ιδρυμάτων
- να αναπτύσσει την ανταλλαγή πληροφοριών και εμπειριών για τα κοινά προβλήματα των εκπαιδευτικών συστημάτων των κρατών μελών,
- να ευνοεί την ανάπτυξη των ανταλλαγών νέων, καθώς και οργανωτών κοινωνικομορφωτικών δραστηριοτήτων, και να ενθαρρύνει τη συμμετοχή των νέων στο δημοκρατικό βίο της Ευρώπης,
- να ενθαρρύνει την ανάπτυξη της εκπαίδευσης εξ αποστάσεως.

Σε αυτό το πλαίσιο λειτουργούν και τα προγράμματα Comenius και Erasmus, προκειμένου μέσω των ανταλλαγών, οι μαθητές και φοιτητές των κρατών μελών να έρχονται σε επαφή με διαφορετικούς πολιτισμούς κρατών μελών, γνωρίζοντας έτσι το νόημα της πολιτιστικής πολυμορφίας της Ένωσης.

Τέλος, πολύ σημαντική είναι και η δράση της Ένωσης στην ανάπτυξη του πολιτισμού των κρατών μελών, όπως φαίνεται στο άρθρο 167, παράγραφοι 1, 2 και 4 ΣυνθΛΕΕ. Σύμφωνα με το άρθρο 167, παράγραφος 1: «Η Ένωση συμβάλλει στην ανάπτυξη των πολιτισμών των κρατών μελών και σέβεται την εθνική και περιφερειακή πολυμορφία τους, ενώ ταυτόχρονα προβάλλει την κοινή πολιτιστική κληρονομιά». Στη συνέχεια η παράγραφος 2 ορίζει ότι: «Η δράση της Ένωσης αποσκοπεί στην ενθάρρυνση της

συνεργασίας μεταξύ κρατών μελών και, αν αυτό είναι αναγκαίο, υποστηρίζει και συμπληρώνει τη δράση τους στους ακόλουθους τομείς:

-βελτίωση της γνώσης και της διάδοσης του πολιτισμού και της ιστορίας των ευρωπαϊκών λαών,

-διατήρηση και προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς ευρωπαϊκής σημασίας

-μη εμπορικές πολιτιστικές ανταλλαγές

-καλλιτεχνική και λογοτεχνική δημιουργία, συμπεριλαμβανομένου του οπτικοακουστικού τομέα».

Επίσης, σύμφωνα με την παράγραφο 4: «Η Ένωση όταν αναλαμβάνει δράσεις δυνάμει άλλων διατάξεων των Συνθηκών, λαμβάνει υπόψη τις πολιτιστικές πτυχές, αποβλέποντας ειδικότερα στο σεβασμό και στην προώθηση της πολυμορφίας των πολιτισμών της». Με την παράγραφο 4 του άρθρου 167 ΣυνθΛΕΕ, θεσπίζεται οριζόντια ρήτρα, που υποχρεώνει να λαμβάνονται υπόψη οι πολιτιστικές πτυχές και ιδίως η πολυμορφία των πολιτισμών της ΕΕ κατά την άσκηση των λοιπών αρμοδιοτήτων της. Σε πρακτικό επίπεδο, η ρήτρα αυτή έχει σαν αποτέλεσμα την υποχρέωση του ενωσιακού νομοθέτη με ρητές αναφορές στο προοίμιο των πράξεών του αφενός να αναφέρει ρητά ποιες πολιτιστικές πτυχές έλαβε υπόψη του και αφετέρου να τεκμηριώνει τις αποφάσεις του σε σχέση με ενδεχόμενες αρνητικές συνέπειες και ενδεχομένως αντίμετρα που λαμβάνει.²⁷

2.7. Η προστασία των εθνικών μειονοτήτων

Άλλη όψη της πολυμορφίας είναι οι εθνικές μειονότητες των κρατών-μελών της Ένωσης, όψη που αποκτά ακόμα κρισιμότερες διαστάσεις μετά τη διεύρυνση στις πρώην λαϊκές δημοκρατίες. Το άρθρο 21 παρ.1 ΧΘΔΕΕ προβλέπει άλλωστε: *«Απαγορεύεται κάθε διάκριση ιδίως λόγω φύλου, φυλής, χρώματος, εθνικής καταγωγής ή κοινωνικής προέλευσης, γενετικών χαρακτηριστικών, γλώσσας, θρησκείας ή πεποιθήσεων, πολιτικών φρονημάτων ή κάθε άλλης γνώμης, ιδιότητα μέλους εθνικής μειονότητας, περιουσίας, γέννησης, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου*

²⁷ Α.Σκουλίκης, Άρθρο 167 ΣΛΕΕ στο Β. Χριστιανός (2012), Συνθήκη ΕΕ και ΣΛΕΕ, σελ.832

προσανατολισμού».²⁸ Συναφές είναι και το κλίμα μέσα στο οποίο λειτούργησε και η Συνθήκη της Λισαβόνας η οποία εισήγαγε στο πρωτογενές δίκαιο της ΕΕ τον όρο «πρόσωπα που ανήκουν σε μειονότητες» και η οποία αποτελεί την πρώτη τέτοιας μορφής ρητή αναφορά στην ιστορία του δικαίου της ΕΕ. Το άρθρο 2 ΣυνθΕΕ ορίζει ότι η Ένωση βασίζεται στις αξίες του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, της ελευθερίας, της δημοκρατίας, της ισότητας, του κράτους δικαίου, καθώς και του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, συμπεριλαμβανομένων και των δικαιωμάτων των προσώπων που ανήκουν σε μειονότητες και ότι οι αξίες αυτές είναι κοινές στα κράτη μέλη εντός κοινωνίας που χαρακτηρίζεται από τον πλουραλισμό, την απαγόρευση των διακρίσεων, την ανοχή, την δικαιοσύνη, την αλληλεγγύη και την ισότητα μεταξύ γυναικών και ανδρών. Οι αξίες αυτές είναι κοινές σε όλα τα κράτη μέλη και πρέπει να γίνονται σεβαστές και να προωθούνται με ενεργητικότητα και συνέπεια από την ΕΕ και κάθε μεμονωμένο κράτος μέλος σε όλες τους τις πολιτικές, τόσο σε εσωτερικό όσο και σε εξωτερικό επίπεδο κατά τρόπο συνεπή, ενώ τα δικαιώματα αυτά αξίζει να έχουν την ίδια μεταχείριση με τα άλλα δικαιώματα που κατοχυρώνονται στις Συνθήκες.

Τα δικαιώματα των προσώπων που ανήκουν σε μειονότητες αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τα οποία είναι οικουμενικά, αδιαίρετα και ανεξάρτητα. Η προστασία και η προώθηση των δικαιωμάτων των μειονοτήτων έχουν ουσιώδη σημασία για την ειρήνη, την ασφάλεια και τη σταθερότητα και για την προαγωγή της ανεκτικότητας, του αμοιβαίου σεβασμού και της κατανόησης και συνεργασίας μεταξύ όλων των ατόμων που ζουν σε μια δεδομένη επικράτεια. Η ΕΕ άλλωστε αποτελεί ένα μωσαϊκό πολιτισμών, γλωσσών, θρησκειών, παραδόσεων και ιστορίας, που δημιουργούν μια κοινότητα διαφορετικών πολιτών με κοινές βασικές αξίες. Ωστόσο ο εν λόγω πλούτος της Ευρώπης δεν είναι δεδομένος και θα πρέπει να προστατεύεται και να καλλιεργείται. Αυτό είναι επιβεβλημένο να συμβαίνει λαμβάνοντας υπόψη ότι περίπου το 8% των πολιτών της ΕΕ ανήκει σε εθνική μειονότητα και περίπου το 10% ομιλεί περιφερειακή ή μειονοτική γλώσσα. Οι διακρίσεις όμως και η βία περιορίζουν την ικανότητα των προσώπων να ασκήσουν πλήρως τα θεμελιώδη τους δικαιώματα και ελευθερίες και υπονομεύουν την ισότιμη συμμετοχή τους στην κοινωνία. Η προστασία των δικαιωμάτων των προσώπων που ανήκουν σε μειονότητες, μπορεί να συμβάλλει στην οικοδόμηση ενός βιώσιμου μέλλοντος για την Ευρώπη και στη διασφάλιση του σεβασμού των αρχών της

²⁸ Νέδα Αθ. Κανελλοπούλου-Μαλούχου (2012), *Η χειραφέτηση της Ευρώπης*, σελ.104

ανθρώπινης αξιοπρέπειας, της ισότητας και της απαγόρευσης των διακρίσεων. Τα οφέλη δεν περιορίζονται στις μειονότητες, δεδομένου ότι αυτή η προστασία και προαγωγή επιφέρει σταθερότητα, οικονομική ανάπτυξη και ευημερία για όλους. Τα δικαιώματα ατόμων που ανήκουν σε μειονότητες διασφαλίζονται τόσο από πολυμερείς όσο και από διμερείς διεθνείς συμφωνίες και κατοχυρώνονται στη συνταγματική τάξη πολλών κρατών μελών, η δε τήρησή τους αποτελεί σημαντική προϋπόθεση για την αξιολόγηση του κράτους δικαίου. Η οδηγία για τη φυλετική ισότητα αποτελεί βασικό νομικό μέτρο για την καταπολέμηση των εθνοτικών και φυλετικών διακρίσεων της οποίας το άρθρο 5 ορίζει ότι προκειμένου να πραγματοποιηθεί η πλήρης ισότητα και η αρχή της ίσης μεταχείρισης δεν εμποδίζει οποιοδήποτε κράτος μέλος να διατηρήσει ή να θεσπίσει ειδικά μέτρα με σκοπό την πρόληψη ή την αντιστάθμιση μειονεκτημάτων λόγω φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής. Το σύνθημα άλλωστε της ΕΕ «ενωμένοι στην πολυμορφία» που έχει υιοθετηθεί από το 2000 υπογραμμίζει τον σεβασμό της πολυμορφίας ως μια από τις θεμελιώδεις αξίες της Ένωσης. Τα δικαιώματα των προσώπων που ανήκουν σε μειονότητες και συμβάλλουν στην πολυμορφία της ΕΕ ενισχύονται ακόμα περισσότερο με τα κριτήρια της Κοπεγχάγης που αποτελούν αναπόσπαστο μέρος των κριτηρίων για την προσχώρηση στην Ένωση. Ένα από τα τρία κριτήρια προσχώρησης της Κοπεγχάγης απαιτεί σαφώς από τις χώρες να διασφαλίζουν τη δημοκρατία, το κράτος δικαίου, τα ανθρώπινα δικαιώματα και τον σεβασμό και την προστασία των μειονοτήτων.

Ωστόσο το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο υπενθυμίζει ότι δεν υπάρχει πρότυπο για τα δικαιώματα των μειονοτήτων στην ΕΕ ούτε και κοινή αντίληψη ως προς το ποιος μπορεί να θεωρηθεί πρόσωπο που ανήκει σε μειονότητα· σημειώνει ότι ούτε η διακήρυξη των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα των προσώπων που ανήκουν σε εθνικές ή εθνοτικές, θρησκευτικές και γλωσσικές μειονότητες, αλλά ούτε και η σύμβαση πλαίσιο για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων (ΣΠΠΕΜ), περιλαμβάνουν ορισμό της έννοιας των μειονοτήτων· υπογραμμίζει την ανάγκη προστασίας όλων των εθνικών ή εθνοτικών, θρησκευτικών και γλωσσικών μειονοτήτων, ανεξάρτητα από ορισμό, και τονίζει ότι κάθε ορισμός θα πρέπει να εφαρμόζεται με ευέλικτο τρόπο, καθόσον η *de facto* συμπερίληψη δικαιούχων στην προστασία των μειονοτικών δικαιωμάτων συχνά αποτελεί μέρος μιας εξελικτικής διαδικασίας που μπορεί ενδεχομένως να οδηγήσει σε επίσημη αναγνώριση· συνιστά ότι όσον αφορά τις αρχές της επικουρικότητας, της αναλογικότητας και της απαγόρευσης των διακρίσεων, ο ορισμός της «εθνικής μειονότητας» θα πρέπει να

βασίζεται στον ορισμό που προβλέπεται στη σύσταση της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης αριθ. 1201 (1993) για ένα πρόσθετο πρωτόκολλο στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου σχετικά με τα δικαιώματα των μειονοτήτων, δηλαδή ως μια ομάδα προσώπων σε ένα κράτος που

- κατοικούν στην επικράτεια του εν λόγω κράτους και είναι πολίτες του,
- διατηρούν από μακρού σταθερές και διαρκείς σχέσεις με το κράτος αυτό,
- παρουσιάζουν διακριτά εθνοτικά, πολιτιστικά, θρησκευτικά ή γλωσσικά χαρακτηριστικά,
- είναι αρκούντως αντιπροσωπευτικοί, αν και λιγότεροι σε αριθμό από τον υπόλοιπο πληθυσμό του κράτους ή της περιφέρειας του εν λόγω κράτους,
- εμφορούνται από το κίνητρο να διατηρήσουν από κοινού, ότι αποτελεί την κοινή τους ταυτότητα, συμπεριλαμβανομένου του πολιτισμού τους, των παραδόσεών τους, της θρησκείας τους ή της γλώσσας τους.²⁹

2.8. Το δικαίωμα των εθνικών μειονοτήτων στον πολιτισμό και στη γλώσσα

Οι πολιτιστικές δραστηριότητες αποτελούν σημαντικούς τομείς για τη διατήρηση της ταυτότητας των εθνικών μειονοτήτων, ενώ η διατήρηση των παραδόσεων και η έκφραση καλλιτεχνικών αξιών στη μητρική τους γλώσσα έχουν ιδιαίτερη σημασία για την προστασία της ποικιλομορφίας στην Ευρώπη. Η διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς των μειονοτήτων αποτελεί κοινό συμφέρον της ΕΕ και των κρατών μελών και γι αυτό το λόγο το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο καλεί την Επιτροπή και τα κράτη μέλη να υποστηρίξουν, να ενισχύσουν και να προωθήσουν τα πολιτιστικά δικαιώματα των μειονοτήτων. Η κατανόηση της έννοιας του «πολιτισμού» είναι ουσιαστικής σημασίας για τον καθορισμό της έκτασης των δικαιωμάτων των μειονοτήτων στον τομέα αυτό αφού ο πολιτισμός, υπό την ευρεία έννοια, αντιστοιχεί στο σύνολο των υλικών και άυλων δραστηριοτήτων και επιτευγμάτων μιας δεδομένης κοινότητας που τη διαχωρίζει από τις άλλες. Στα πολιτιστικά δικαιώματα πρέπει να περιλαμβάνονται το δικαίωμα συμμετοχής στην πολιτιστική ζωή, το δικαίωμα απόλαυσης των πολιτιστικών αγαθών, το δικαίωμα επιλογής της συμμετοχής σε μια ομάδα, τα γλωσσικά δικαιώματα και η προστασία της πολιτιστικής και επιστημονικής

²⁹ Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 13^{ης} Νοεμβρίου 2018 σχετικά με τα ελάχιστα πρότυπα για τις μειονότητες στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Διαθέσιμο στο: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2018-0447_EL.html

κληρονομιάς. Τα μέσα ενημέρωσης διαδραματίζουν κεντρικό ρόλο όσον αφορά τα πολιτιστικά και γλωσσικά δικαιώματα. Το να είναι κάποιος σε θέση να έχει πρόσβαση, να λαμβάνει και να δημοσιεύει πληροφορίες και περιεχόμενο σε γλώσσα που κατανοεί πλήρως και μέσω της οποίας επικοινωνεί αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την ίση και ενεργό συμμετοχή στον δημόσιο, οικονομικό, κοινωνικό και πολιτιστικό βίο. Για το λόγο αυτό το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο καλεί την Επιτροπή και τα κράτη μέλη να μεριμνήσουν ώστε τα μέσα ενημέρωσης να μπορούν να λειτουργούν ανεξάρτητα, να προάγουν τη χρήση μειονοτικών γλωσσών και να λαμβάνουν υπόψη τους τις εθνικές και εθνοτικές μειονότητες όταν αδειοδοτούν υπηρεσίες ενημέρωσης, όπως ανάθεση τηλεοπτικών και ραδιοφωνικών μεταδόσεων. Ακόμα καλεί την Επιτροπή και τα κράτη μέλη να παράσχουν επαρκή χρηματοδότηση σε οργανώσεις που εκπροσωπούν τις μειονότητες, προκειμένου να τους καλλιεργηθεί η αίσθηση του ανήκειν και η ταύτιση με τις αντίστοιχες μειονοτικές ομάδες τους, και να στραφεί η προσοχή της ευρύτερης κοινότητας στην ταυτότητα, τη γλώσσα, την ιστορία και τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά των μειονοτικών κοινοτήτων.³⁰

Εκτός από τον πολιτισμό, η γλώσσα αποτελεί ουσιώδη πτυχή της πολιτιστικής ταυτότητας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των μειονοτήτων. Το δικαίωμα χρήσης μιας μειονοτικής γλώσσας πρέπει να ενθαρρύνεται τόσο στον ιδιωτικό όσο και στον δημόσιο τομέα και χωρίς διακρίσεις, σε περιοχές στις οποίες υπάρχει μεγάλος αριθμός ατόμων που ανήκουν σε μειονότητες, προκειμένου να διασφαλιστεί ότι οι γλώσσες μπορούν να μεταδοθούν από τη μια γενιά στην επόμενη και να προστατευθεί η γλωσσική πολυμορφία στην Ένωση.³¹

Εκτός από τις 24 επίσημες γλώσσες, υπάρχουν στην ΕΕ 60 άλλες γλώσσες οι οποίες αποτελούν επίσης τμήμα της πολιτιστικής και γλωσσικής κληρονομιάς της και οι οποίες ομιλούνται από 40 εκατομμύρια άτομα σε συγκεκριμένες περιοχές ή από συγκεκριμένες ομάδες. Η πολυγλωσσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι μοναδική σε επίπεδο των διεθνών οργανισμών. Τέλος, η αρχή της γλωσσικής πολυμορφίας κατοχυρώνεται στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, ο οποίος υποχρεώνει την ΕΕ να σέβεται τη γλωσσική πολυμορφία και να υποστηρίζει τον πλούτο της ευρωπαϊκής γλωσσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς προωθώντας την

³⁰ Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 13^{ης} Νοεμβρίου 2018 σχετικά με τα ελάχιστα πρότυπα για τις μειονότητες στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Διαθέσιμο στο: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2018-0447_EL.html

³¹ Στο ίδιο

3. Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς της Ευρώπης και η συμβολή της στην πολιτιστική πολυμορφία

Η ευρωπαϊκή πολιτιστική κληρονομιά, υλική και άυλη είναι ο κοινός μας πλούτος- η παρακαταθήκη μας από τις προηγούμενες γενιές Ευρωπαίων και το κληροδότημά μας για τις επόμενες. Είναι αναντικατάστατο αποθετήριο γνώσης και πολύτιμος πόρος για την οικονομική ανάπτυξη, την απασχόληση και την κοινωνική συνοχή. Είναι ένας τρόπος εμπλουτισμού της ζωής εκατοντάδων εκατομμυρίων ανθρώπων, πηγή έμπνευσης για τους διανοούμενους και τους καλλιτέχνες, και κινητήρια δύναμη για τους κλάδους του πολιτισμού και της δημιουργικότητας. Η πολιτιστική κληρονομιά και ο τρόπος με τον οποίο διατηρείται και αξιοποιείται αποτελεί σημαντικό παράγοντα για τον προσδιορισμό της θέσης της Ευρώπης στον κόσμο και την ελκυστικότητά της ως τόπου διαμονής, εργασίας και επίσκεψης.³³

Κατά την 60ή επέτειο της υπογραφής των Συνθηκών της Ρώμης, οι ηγέτες των 27 κρατών μελών και τα θεσμικά όργανα της ΕΕ εξέφρασαν τη φιλοδοξία τους για μια Ένωση «όπου οι πολίτες θα έχουν νέες ευκαιρίες για πολιτιστική και κοινωνική ανάπτυξη και οικονομική μεγέθυνση. [...] μια Ένωση που θα διατηρεί την πολιτιστική μας κληρονομιά και θα προωθεί την πολιτιστική πολυμορφία». Η φιλοδοξία αυτή επιβεβαιώθηκε στη σύνοδο των ηγετών που πραγματοποιήθηκε στο Γκέτεμποργκ τον Νοέμβριο του 2017 καθώς και από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο τον Δεκέμβριο του 2017 , το οποίο τόνισε μεταξύ άλλων ότι το Ευρωπαϊκό Έτος Πολιτιστικής Κληρονομιάς 2018 αποτελεί καίρια ευκαιρία για να αυξηθεί η ενημέρωση όσον αφορά την κοινωνική και οικονομική σημασία του πολιτισμού και της πολιτιστικής κληρονομιάς. Στην ανακοίνωσή της σχετικά με την ισχυροποίηση της ευρωπαϊκής ταυτότητας μέσω της εκπαίδευσης και του πολιτισμού , η Επιτροπή δήλωσε ότι είναι προς το κοινό συμφέρον όλων των κρατών μελών να αξιοποιήσουν πλήρως το δυναμικό της εκπαίδευσης και του πολιτισμού ως κινητήριων δυνάμεων για τη δημιουργία θέσεων εργασίας, την κοινωνική δικαιοσύνη, την ενεργό

³² Ο.π.

³³ ³ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΠΡΟΣ ΤΟ ΕΥΡΩΠΑΙΚΟ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟ, ΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ, ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΤΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΩΝ
Προς μια ολοκληρωμένη προσέγγιση της πολιτιστικής κληρονομιάς της Ευρώπης COM(2014) 477 final Διαθέσιμο στο:
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52014DC0477&from=el>

συμμετοχή των πολιτών στα κοινά, καθώς και ως μέσων για να βιώσουν την ευρωπαϊκή ταυτότητα σε όλη της την πολυμορφία. Η πλούσια πολιτιστική κληρονομιά και οι δυναμικοί πολιτιστικοί και δημιουργικοί τομείς της Ευρώπης ισχυροποιούν την ευρωπαϊκή ταυτότητα, δημιουργώντας το αίσθημα του ανήκειν. Ο πολιτισμός προάγει την ενεργό συμμετοχή των πολιτών στα κοινά, τις κοινές αξίες, την ένταξη και τον διαπολιτισμικό διάλογο τόσο εντός της Ευρώπης όσο και σε ολόκληρη την υφήλιο. Φέρνει κοντά τους ανθρώπους, συμπεριλαμβανομένων των νεοαφιχθέντων προσφύγων και άλλων μεταναστών, και τους βοηθά να νιώσουν ότι ανήκουν σε μια κοινότητα. Οι κλάδοι του πολιτισμού και της δημιουργίας έχουν επίσης τη δύναμη να επιφέρουν βελτιώσεις στη ζωή των πολιτών, να μεταμορφώνουν κοινότητες, να δημιουργούν ανάπτυξη και απασχόληση, καθώς και να προκαλούν δευτερογενείς επιδράσεις σε άλλους τομείς της οικονομίας.

Η νέα ευρωπαϊκή ατζέντα για τον πολιτισμό (η νέα ατζέντα) ανταποκρίνεται στην έκκληση των Ευρωπαίων ηγετών να καταβληθούν περισσότερες προσπάθειες, μέσω του πολιτισμού και της εκπαίδευσης, ώστε να διαμορφωθούν συνεκτικές κοινωνίες και να δημιουργηθεί ένα όραμα μιας ελκυστικής Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σκοπός της ατζέντας είναι να αξιοποιηθεί το πλήρες δυναμικό του πολιτισμού για την οικοδόμηση μιας πιο δίκαιης και χωρίς αποκλεισμούς Ένωσης, με τη στήριξη της καινοτομίας, της δημιουργικότητας και της βιώσιμης απασχόλησης και ανάπτυξης.

Καθοριστικός στην αντίληψή μας για την πολιτιστική κληρονομιά είναι και ο ρόλος της τεχνολογίας, μιας και οι νέες τεχνολογίες και η ψηφιακή επικοινωνία μεταμορφώνουν τις κοινωνίες, αλλάζοντας τον τρόπο ζωής, τα καταναλωτικά πρότυπα και τις σχέσεις ισχύος στις αλυσίδες οικονομικής αξίας. Σ αυτό το μεταβαλλόμενο τοπίο, ο ρόλος του πολιτισμού είναι σημαντικότερος από ποτέ. Σε έρευνα του Ευρωβαρόμετρου που πραγματοποιήθηκε το 2017 το 53% των συμμετεχόντων θεωρεί ότι τα κράτη μέλη είναι κοντά όσον αφορά τις κοινές αξίες, ενώ το 40% πιστεύει ότι είναι απομακρυσμένα. Ο πολιτισμός μπορεί να συμβάλλει στη γεφύρωση αυτού του χάσματος, καθώς κατέχει την πρώτη θέση μεταξύ των παραγόντων που είναι πιθανότερο να δημιουργήσουν το αίσθημα του ανήκειν σε μια κοινότητα. Ωστόσο, σύμφωνα με τα στοιχεία της Eurostat, περισσότεροι από το ένα τρίτο των Ευρωπαίων δεν συμμετέχουν καθόλου σε πολιτιστικές δραστηριότητες. Συνεπώς, είναι σαφής η σκοπιμότητα του να αυξηθεί η πολιτιστική συμμετοχή και να έρθουν κοντά οι Ευρωπαίοι ώστε να κατανοήσουν τι τους ενώνει και όχι τι τους χωρίζει. Ωστόσο, ο κατακερματισμός της αγοράς, η ανεπαρκής πρόσβαση σε χρηματοδότηση και οι αβέβαιοι συμβατικοί όροι εξακολουθούν να παρεμποδίζουν

την ανάπτυξη των πολιτιστικών και δημιουργικών τομέων και να συμπιέζουν τα έσοδα των επαγγελματιών που δραστηριοποιούνται σ' αυτούς.³⁴

Η πολιτιστική κληρονομιά είναι κοινός πόρος και κοινό αγαθό. Όπως και άλλα παρόμοια αγαθά μπορεί να είναι ευάλωτη στην υπερεκμετάλλευση και την ανεπαρκή χρηματοδότηση, γεγονός που μπορεί να οδηγήσει σε παραμέληση, παρακμή και, σε ορισμένες περιπτώσεις, λήθη. Για το λόγο αυτό, η Επιτροπή τονίζει ότι, η φροντίδα της πολιτιστικής κληρονομιάς, αποτελεί κοινή ευθύνη όλων των Ευρωπαίων πολιτών. Ενώ η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς εμπίπτει κατά κύριο λόγο στην αρμοδιότητα των εθνικών, περιφερειακών και τοπικών αρχών, η Ευρωπαϊκή Ένωση διαδραματίζει καίριο ρόλο, σύμφωνα με τις Συνθήκες και με βάση την αρχή της επικουρικότητας.

Το προοίμιο της Συνθήκης για την ΕΕ ορίζει ότι τα υπογράφοντα μέρη εμπνέονται από την πολιτιστική, τη θρησκευτική και την ανθρωπιστική κληρονομιά της Ευρώπης. Το άρθρο 3 παράγραφος 3, ΣυνθΕΕ απαιτεί από την ΕΕ να μεριμνήσει για την προστασία και ανάπτυξη της ευρωπαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς. Η ΣυνθΛΕΕ αναγνωρίζει επίσης την ιδιαιτερότητα της πολιτιστικής κληρονομιάς για τη διατήρηση της πολιτιστικής πολυμορφίας και την ανάγκη να διασφαλιστεί η προστασία της στην ενιαία αγορά.

Μετά την έγκριση της ευρωπαϊκής ατζέντας για τον πολιτισμό το 2007, η πολιτιστική κληρονομιά αποτελεί προτεραιότητα για τα προγράμματα εργασίας του Συμβουλίου για τον πολιτισμό και η συνεργασία σε ευρωπαϊκό επίπεδο έχει προχωρήσει μέσω της ανοικτής μεθόδου συντονισμού. Το πολιτικό ενδιαφέρον σε επίπεδο ΕΕ αυξάνεται σταθερά, όπως τόνισαν πρόσφατα οι ενδιαφερόμενοι για τον πολιτισμό και την κληρονομιά στη διακήρυξη «Νέα αφήγηση για την Ευρώπη»: «Η Ευρώπη ως πολιτικό σώμα χρειάζεται να αναγνωρίσει την αξία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Η πολιτιστική κληρονομιά αποκαλύπτει τι σημαίνει να είσαι Ευρωπαίος σε διαχρονική βάση. Αποτελεί ισχυρό εργαλείο που παρέχει στους ευρωπαίους πολίτες το αίσθημα ότι ανήκουν σε μια ευρύτερη κοινότητα».³⁵

³⁴ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΠΡΟΣ ΤΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟ, ΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ, ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΤΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΩΝ
Νέα ευρωπαϊκή ατζέντα για τον πολιτισμό, Βρυξέλλες, 22.5.2018, διαθέσιμο στο
<https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2018/EL/COM-2018-267-F1-EL-MAIN-PART-1.PDF>

³⁵ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΠΡΟΣ ΤΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟ, ΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ, ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΤΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΩΝ

Η πολιτιστική κληρονομιά είναι στο επίκεντρο της ευρωπαϊκής ατζέντας για τον πολιτισμό, συμβάλλοντας σημαντικά και στους τρεις στόχους της:

- i) προώθηση της πολιτιστικής πολυμορφίας και του διαπολιτισμικού διαλόγου- λόγω της εγγενούς και κοινωνικής αξίας της, η πολιτιστική κληρονομιά αποτελεί κεντρική συνιστώσα
- ii) προώθηση του πολιτισμού ως καταλύτη για τη δημιουργικότητα- η πολιτιστική κληρονομιά συμβάλλει μέσω του άμεσου και έμμεσου οικονομικού δυναμικού της, συμπεριλαμβανομένης της ικανότητας να στηρίζει τις πολιτιστικές και δημιουργικές βιομηχανίες της Ευρώπης και να εμπνέει δημιουργούς και διανοούμενους
- iii) προώθηση του πολιτισμού ως ζωτικού στοιχείου της διεθνούς διάστασης της Ένωσης- η ευρωπαϊκή εμπειρογνωμοσύνη στην πολιτιστική κληρονομιά χαίρει ιδιαίτερης εκτίμησης σε διεθνές επίπεδο.³⁶

3.1 Συνεισφορά της πολιτιστικής κληρονομιάς στην οικονομική μεγέθυνση και την κοινωνική συνοχή

Η κληρονομιά έχει πολλές διαστάσεις: πολιτιστική, φυσική, ψηφιακή, περιβαλλοντική, ανθρώπινη και κοινωνική. Η αξία της -τόσο η εγγενής όσο και η οικονομική- είναι μια συνάρτηση των εν λόγω διαφορετικών διαστάσεων και της ροής των συναφών υπηρεσιών. Η οικονομική αξία της πολιτιστικής κληρονομιάς έχει πρόσφατα τεθεί στο επίκεντρο έρευνας, αλλά είναι διαθέσιμες μόνον επιμέρους εκτιμήσεις της σημασίας της.

Ειδικότερα, λείπουν στοιχεία για το σύνολο της ΕΕ, αλλά ανά χώρα και τομεακές μελέτες καταδεικνύουν τη σημαντική οικονομική συνεισφορά του τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς. Σύμφωνα με την Ομοσπονδία Ευρωπαϊκών Οικοδομικών Επιχειρήσεων, το 2013 οι εργασίες ανακαίνισης και συντήρησης αντιπροσώπευαν το 27,5% της αξίας της κατασκευαστικής βιομηχανίας της Ευρώπης. Στη Γαλλία το 2011 η πολιτιστική κληρονομιά απέφερε 8,1 δισ. ευρώ και μελέτες του Ηνωμένου Βασιλείου έχουν δείξει ότι το ιστορικό περιβάλλον μπορεί να προσφέρει υψηλή απόδοση επενδύσεων: κάθε 1 λίρα στερλίνα που επενδύεται αποφέρει έως 1,60 λίρες στερλίνες πρόσθετης οικονομικής δραστηριότητας κατά τη διάρκεια δέκα ετών.

³⁶ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΠΡΟΣ ΤΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟ, ΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ, ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΤΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΩΝ
Νέα ευρωπαϊκή ατζέντα για τον πολιτισμό, Βρυξέλλες, 22.5.2018, διαθέσιμο στο
<https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2018/EL/COM-2018-267-F1-EL-MAIN-PART-1.PDF>

Η κληρονομιά έχει δευτερογενείς επιπτώσεις σε άλλους τομείς της οικονομίας. Για παράδειγμα, ο τουρισμός εκτιμάται ότι συνεισφέρει 415 δισ. ευρώ στο ΑΕγχΠ της ΕΕ, ενώ 3,4 εκατομμύρια τουριστικές επιχειρήσεις αντιπροσωπεύουν 15,2 εκατ. θέσεις εργασίας –πολλές από αυτές συνδεδεμένες με την πολιτιστική κληρονομιά, άμεσα ή έμμεσα. Το 27% των ταξιδιωτών της ΕΕ δηλώνουν ότι η πολιτιστική κληρονομιά είναι βασικός παράγοντας στην επιλογή ταξιδιωτικού προορισμού. Το 2013 το 52% των πολιτών της ΕΕ επισκέφθηκε τουλάχιστον ένα ιστορικό μνημείο ή τοποθεσία και το 37% κάποιο μουσείο ή γκαλερί στις αντίστοιχες χώρες τους, ενώ το 19% επισκέφθηκε κάποιο ιστορικό μνημείο ή τοποθεσία σε άλλη χώρα της ΕΕ. Ως εκ τούτου, η πολιτιστική κληρονομιά μπορεί να συμβάλει στην προβολή πόλεων και περιφερειών, προσελκύοντας ταλέντα και τουρισμό.

Η τεχνολογία προσθέτει οικονομική αξία στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς: το ψηφιοποιημένο πολιτιστικό υλικό μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τον εμπλουτισμό της εμπειρίας των επισκεπτών, την ανάπτυξη ευρωπαϊκού περιεχομένου, ντοκιμαντέρ, τουριστικών εφαρμογών και παιχνιδιών.

Η πολιτιστική κληρονομιά μπορεί κάλλιστα να προωθήσει την κοινωνική συνοχή και ένταξη, μέσω της αναγέννησης παραμελημένων περιοχών, της δημιουργίας τοπικών θέσεων εργασίας και της προαγωγής της αμοιβαίας κατανόησης και του αισθήματος της κοινότητας. Ο τομέας προσφέρει σημαντικές ευκαιρίες εκπαίδευσης και εθελοντισμού, τόσο για τους νέους όσο και για τους ηλικιωμένους, και προάγει τον διάλογο μεταξύ διαφόρων πολιτισμών και γενεών.³⁷

3.2 Η συμβολή της πολιτιστικής κληρονομιάς στην ανάπτυξη

Σε ενωσιακό επίπεδο υπάρχουν πολλές δημόσιες πολιτικές που έχουν αντίκτυπο στην πολιτιστική κληρονομιά, και η πολιτιστική κληρονομιά, με τη σειρά της, έχει μεγάλο αντίκτυπο σε άλλους τομείς πολιτικής. Επομένως, είναι αναγκαία μια πιο ολοκληρωμένη προσέγγιση για τη διατήρηση, την προώθηση και την αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, ώστε να ληφθεί υπόψη η πολλαπλή συμβολή της στους κοινωνικούς και οικονομικούς στόχους, καθώς και ο αντίκτυπός της σε άλλες δημόσιες πολιτικές.

³⁷ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΠΡΟΣ ΤΟ ΕΥΡΩΠΑΙΚΟ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟ, ΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ, ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΤΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΩΝ

Προς μια ολοκληρωμένη προσέγγιση της πολιτιστικής κληρονομιάς της Ευρώπης COM(2014) 477 final Διαθέσιμο στο: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52014DC0477&from=el>

Η διατήρηση προσανατολίζεται ολοένα και περισσότερο στη συντήρηση και ενίσχυση του συνόλου του πολιτιστικού τοπίου και όχι μιας μεμονωμένης τοποθεσίας, ενώ συγχρόνως γίνεται όλο και περισσότερο ανθρωποκεντρική. Οι παλιές προσεγγίσεις αποσκοπούσαν στην προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς απομονώνοντάς την από την καθημερινή ζωή. Οι νέες προσεγγίσεις επικεντρώνονται στο να την καταστήσουν αναπόσπαστο τμήμα της τοπικής κοινότητας. Οι τοποθεσίες αποκτούν δεύτερη ζωή και νόημα, εκφράζοντας τις σύγχρονες ανάγκες και ανησυχίες. Σημαντική είναι και η συμβολή του νέου ψηφιακού περιβάλλοντος αφού, η ψηφιοποίηση και η επιγραμμική προσβασιμότητα επιτρέπουν πρωτοφανείς μορφές συμμετοχής και ανοίγουν νέες ροές εσόδων. Τα εργαλεία ηλεκτρονικής μάθησης προωθούν την ευρύτερη πρόσβαση σε πολιτιστικό περιεχόμενο σε σπίτια, σχολεία και πανεπιστήμια και επιτρέπουν στους πολίτες να παράγουν, να επαναχρησιμοποιούν και να προσθέτουν αξία σε περιεχόμενο, ενισχύοντας την αξία των πολιτιστικών συλλογών.

Τα οφέλη είναι σημαντικά και για τις πόλεις και περιφέρειες που φιλοξενούν τοποθεσίες πολιτιστικής κληρονομιάς, αφού γίνονται δημόσιοι χώροι που παράγουν κοινωνικό και περιβαλλοντικό κεφάλαιο και μετατρέπονται σε κινητήριες δυνάμεις της οικονομικής δραστηριότητας, κέντρα γνώσεων, εστιακά σημεία δημιουργικότητας και πολιτισμού, τόπους αλληλεπίδρασης και κοινωνικής ένταξης της κοινότητας. Εν ολίγοις παράγουν καινοτομία και συμβάλλουν στην έξυπνη, διατηρήσιμη και χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξη, σύμφωνα με τους στόχους της στρατηγικής «Ευρώπη 2020».

Τα μουσεία και τα αρχεία εξελίσσονται επίσης, μεταξύ άλλων με την ψηφιοποίηση συλλογών, τη σύνδεσή τους σε ανοικτά δίκτυα και την ευρύτερη διάθεσή τους στους πολίτες. Τα μουσεία προσανατολίζονται όλο και περισσότερο προς την κοινότητα, με πρωταγωνιστές μεμονωμένα άτομα και ιστορίες, για παράδειγμα προτείνοντας αφηγήσεις βασισμένες στην πολιτιστική κληρονομιά που διαπλέκουν τις προσωπικές ιστορίες των μελών της κοινότητας στην ερμηνεία μεγαλύτερων ιστορικών γεγονότων. Θέτουν το κοινό στο επίκεντρο των δραστηριοτήτων τους και στο ίδιο επίπεδο με τις συλλογές, δεν διστάζουν να διερευνήσουν ευαίσθητα και δύσκολα ζητήματα και πραγματεύονται σύγχρονα θέματα που εκφράζουν πιο ποικιλόμορφα ακροατήρια.³⁸

³⁸ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΠΡΟΣ ΤΟ ΕΥΡΩΠΑΙΚΟ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟ, ΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ, ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΤΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΩΝ

3.3 Οι πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την πολιτιστική κληρονομιά

Ενώ οι πολιτικές για τη διατήρηση, την αποκατάσταση, την προσβασιμότητα και την εκμετάλλευση της πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελούν πρωτίστως εθνικές ή τοπικές αρμοδιότητες, η πολιτιστική κληρονομιά καλύπτεται άμεσα από αρκετές πολιτικές της ΕΕ, συμπεριλαμβανομένου του πολιτισμού, του περιβάλλοντος, της έρευνας και καινοτομίας, της εκπαίδευσης, της περιφερειακής πολιτικής και της τελωνειακής συνεργασίας.

Για την υποστήριξη της ευρωπαϊκής ατζέντας για τον πολιτισμό έχει αναπτυχθεί νέα γενιά μέσων της ΕΕ- αρχής γενομένης με τα προγράμματα «Δημιουργική Ευρώπη» και «Ορίζοντας 2020»- τα οποία πρέπει να γίνουν καλύτερα γνωστά και να κινητοποιηθούν.³⁹

Το πρόγραμμα «Δημιουργική Ευρώπη(2014-2020)» εμπνέεται από το άρθρο 167 ΣΛΕΕ σύμφωνα με το οποίο η Ένωση, όπου κρίνεται αναγκαίο, υποστηρίζει και συμπληρώνει τις ενέργειες των κρατών μελών για τον σεβασμό και την προώθηση της πολιτισμικής και γλωσσικής πολυμορφίας και σύμφωνα με τη Σύμβαση της Unesco του 2005 για την προστασία και την προώθηση της πολυμορφίας της πολιτιστικής έκφρασης (Σύμβαση της Unesco του 2005), για την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας του πολιτιστικού και δημιουργικού τομέα και για τη διευκόλυνση της προσαρμογής στις μεταβολές του κλάδου.

Σύμφωνα με τον Κανονισμό (ΕΕ) 1295/2013 για τη θέσπιση του προγράμματος αυτού, ο ευρωπαϊκός πολιτιστικός και δημιουργικός τομέας είναι εγγενώς διαφοροποιημένος σε εθνικό και γλωσσικό επίπεδο, γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα τη διαμόρφωση ενός πολιτισμικά πλούσιου και ιδιαίτερα ανεξάρτητου πολιτιστικού τοπίου, δίνοντας φωνή στις διάφορες πολιτιστικές παραδόσεις της κληρονομιάς μας. Ωστόσο, αυτή η διαφοροποίηση προκαλεί επίσης σειρά φραγμών που εμποδίζουν την

Προς μια ολοκληρωμένη προσέγγιση της πολιτιστικής κληρονομιάς της Ευρώπη COM(2014) 477 final Διαθέσιμο στο: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52014DC0477&from=el>

³⁹ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΠΡΟΣ ΤΟ ΕΥΡΩΠΑΙΚΟ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟ, ΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ, ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΤΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΩΝ

Προς μια ολοκληρωμένη προσέγγιση της πολιτιστικής κληρονομιάς της Ευρώπη COM(2014) 477 final Διαθέσιμο στο: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52014DC0477&from=el>

ομαλή διακρατική κυκλοφορία των πολιτιστικών και δημιουργικών έργων και παρακωλύουν την κινητικότητα των πολιτιστικών και δημιουργικών παραγόντων εντός και εκτός της Ένωσης, οι οποίοι μπορούν να οδηγήσουν σε γεωγραφικές ανισορροπίες και, ως εκ τούτου, μικρότερο εύρος επιλογών για τον καταναλωτή. Δεδομένου ότι ο ευρωπαϊκός πολιτιστικός και δημιουργικός τομέας χαρακτηρίζεται από γλωσσική πολυμορφία η οποία οδηγεί σε μερικούς τομείς στον κατακερματισμό σε γλωσσικό επίπεδο, ο υποτιτλισμός, η μεταγλώττιση και η ακουστική περιγραφή είναι ζωτικής σημασίας για την κυκλοφορία των έργων του πολιτιστικού και δημιουργικού τομέα, συμπεριλαμβανομένου του οπτικοακουστικού τομέα.

Το πρόγραμμα «Δημιουργική Ευρώπη» σύμφωνα με το άρθρο 3 του Κανονισμού θέσπισής του έχει ως γενικούς στόχους :

Α να διασφαλιστεί, να αναπτυχθεί και να προωθηθεί η ευρωπαϊκή πολιτισμική και γλωσσική πολυμορφία και να αναδειχθεί η πολιτιστική κληρονομιά της Ευρώπης·

Β να ενισχυθεί η ανταγωνιστικότητα του Ευρωπαϊκού πολιτιστικού και δημιουργικού τομέα, ιδίως εκείνη του οπτικοακουστικού τομέα, με σκοπό την προώθηση έξυπνης, βιώσιμης και χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξης.

Παράλληλα σύμφωνα με το άρθρο 4 ως ειδικοί στόχοι ορίζονται:

α. να στηριχθεί η ικανότητα του ευρωπαϊκού πολιτιστικού και δημιουργικού τομέα να λειτουργεί διακρατικά και σε διεθνές επίπεδο·

β. να προωθηθεί η διακρατική κυκλοφορία των έργων του πολιτιστικού και του δημιουργικού τομέα και η διακρατική κινητικότητα των φορέων πολιτισμού και δημιουργίας, ιδιαίτερα των καλλιτεχνών, να γίνει η προσέγγιση νέων και διευρυμένων ακροατηρίων και να βελτιωθεί η πρόσβαση σε πολιτιστικά και δημιουργικά έργα στην Ένωση και πέραν αυτής, με ιδιαίτερη έμφαση στα παιδιά, τους νέους, τα άτομα με αναπηρίες και τις ανεπαρκώς εκπροσωπούμενες ομάδες·

γ. να ενισχυθεί η χρηματοδοτική ικανότητα των ΜΜΕ και των πολύ μικρών, μικρών και μεσαίων οργανισμών του πολιτιστικού και δημιουργικού τομέα κατά βιώσιμο τρόπο, ενώ παράλληλα να επιδιωχθεί η εξασφάλιση ισόρροπης

γεωγραφικής κάλυψης και εκπροσώπησης ανά τομέα·

δ. να τονωθεί η χάραξη πολιτικής, η καινοτομία, η δημιουργικότητα, η ανάπτυξη ακροατηρίου και η κατάρτιση νέων επιχειρηματικών και διαχειριστικών μοντέλων με στήριξη της διακρατικής συνεργασίας σε επίπεδο πολιτικής.⁴⁰

Πολύ σημαντική δράση της Ένωσης για την ενίσχυση της πολιτιστικής πολυμορφίας είναι και το «Σήμα Ευρωπαϊκής Πολιτιστικής Κληρονομιάς που καθιερώνεται με την απόφαση 1194/2011/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου. Ως πρόγραμμα εμπνέεται επίσης από τη ΣΛΕΕ η οποία αποσκοπεί στην όλο και στενότερη συνένωση των λαών της Ευρώπης και αναθέτει στην Ένωση το καθήκον, μεταξύ άλλων, να συμβάλλει στην ανάπτυξη των πολιτισμών των κρατών μελών, σεβόμενη παράλληλα την εθνική και περιφερειακή πολυμορφία τους και ταυτόχρονα προβάλλοντας την κοινή πολιτιστική κληρονομιά. Στο πλαίσιο αυτό, όπου είναι απαραίτητο, η Ένωση στηρίζει και συμπληρώνει τη δράση των κρατών μελών για τη βελτίωση της γνώσης και της διάδοσης του πολιτισμού και της ιστορίας των ευρωπαϊκών λαών. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου «Η καλύτερη κατανόηση και εκτίμηση της κοινής και παράλληλα ποικιλόμορφης πολιτιστικής κληρονομιάς, ιδίως από τους νέους, θα βοηθήσει στην ενίσχυση της αίσθησης ότι ανήκουν στην Ένωση και στην προώθηση του διαπολιτισμικού διαλόγου. Συνεπώς, έχει σημασία η προώθηση της μεγαλύτερης πρόσβασης στην πολιτιστική κληρονομιά και η αναβάθμιση της ευρωπαϊκής της διάστασης». Η ΣΛΕΕ θεσπίζει επίσης την ιθαγένεια της Ένωσης, η οποία συμπληρώνει την εθνική ιθαγένεια των αντίστοιχων κρατών μελών και αποτελεί σημαντικό στοιχείο για τη διαφύλαξη και την ενίσχυση της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Προκειμένου να δώσουν οι πολίτες την πλήρη υποστήριξή τους στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, θα πρέπει να δοθεί μεγαλύτερη έμφαση στις κοινές αξίες, την ιστορία και τον πολιτισμό τους ως βασικά στοιχεία της συμμετοχής τους σε μια κοινωνία που βασίζεται στις αρχές της ελευθερίας, της δημοκρατίας, του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της πολιτιστικής και γλωσσικής ποικιλομορφίας, της

⁴⁰ ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ (ΕΕ) αριθ. 1295/2013 ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ της 11^{ης} Δεκεμβρίου 2013

για την θέσπιση του προγράμματος «Δημιουργική Ευρώπη» (2014 έως 2020),

διαθέσιμο στο: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:32013R1295&from=EL#d1e546-221-1>

ανεκτικότητα και της αλληλεγγύης.

Σύμφωνα με το άρθρο 3 για τους στόχους του προγράμματος, η δράση συμβάλλει στους ακόλουθους γενικούς στόχους: α) ενίσχυση της αίσθησης των Ευρωπαίων πολιτών, ιδίως των νέων, ότι ανήκουν στην Ένωση, με βάση κοινές αξίες και στοιχεία της ευρωπαϊκής ιστορίας και πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς και κατανόηση της εθνικής και περιφερειακής ποικιλομορφίας· β) ενίσχυση του διαπολιτισμικού διαλόγου. 2. Προκειμένου να επιτευχθούν οι στόχοι της παραγράφου 1, η δράση επιδιώκει την επίτευξη των εξής ενδιάμεσων στόχων: α) ανάδειξη της συμβολικής αξίας και προβολή των χαρακτηριστικών των χώρων που έχουν διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην ιστορία και τον πολιτισμό της Ευρώπης και/ή την οικοδόμηση της Ένωσης· β) ενίσχυση της κατανόησης των Ευρωπαίων πολιτών όσον αφορά την ιστορία της Ευρώπης και την οικοδόμηση της Ένωσης, καθώς και την κοινή αλλά ποικιλόμορφη πολιτιστική τους κληρονομιά, ιδίως σε σχέση με τις δημοκρατικές αξίες και τα ανθρώπινα δικαιώματα που αποτελούν τη βάση της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Οι ίδιοι οι χώροι επιδιώκουν την επίτευξη των εξής ειδικών στόχων: α) προβολή της ευρωπαϊκής τους σημασίας· β) ενίσχυση της συνείδησης των Ευρωπαίων πολιτών, ιδίως των νέων, για την κοινή πολιτιστική τους κληρονομιά· γ) διευκόλυνση της ανταλλαγής εμπειριών και βέλτιστων πρακτικών ανά την Ένωση· δ) αύξηση και/ή βελτίωση της πρόσβασης για όλους και ιδίως τους νέους· ε) εδραίωση του διαπολιτισμικού διαλόγου, ιδίως μεταξύ των νέων, μέσω της καλλιτεχνικής, της πολιτιστικής και της ιστορικής εκπαίδευσης· στ) καλλιέργεια συνεργειών μεταξύ της πολιτιστικής κληρονομιάς αφενός και της σύγχρονης δημιουργίας και δημιουργικότητας αφετέρου· ζ) συμβολή στην ελκυστικότητα και την οικονομική και βιώσιμη ανάπτυξη των περιφερειών, ιδίως μέσω του πολιτιστικού τουρισμού.⁴¹

Λειτουργεί ακόμα και η πολιτιστική πλατφόρμα Europeana (www.europeana.eu) η οποία παρέχει τώρα πρόσβαση σε 30 εκατομμύρια αντικείμενα πολιτισμού από περισσότερους από 2.500 οργανισμούς: οι πόροι των πολιτιστικών ιδρυμάτων της Ευρώπης είναι τώρα

⁴¹ ΑΠΟΦΑΣΗ αριθ. 1194/2011/ΕΕ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΫ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ της 16ης Νοεμβρίου 2011 σχετικά με τη θέσπιση δράσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης για το Σήμα Ευρωπαϊκής Πολιτιστικής Κληρονομιάς, διαθέσιμο στο: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/dc00b6d0-7eaa-4263-bfa7-e8b696eb23bf/language-el>

πιο φιλικό στο διαδίκτυο και επαναχρησιμοποιούνται ευρύτερα. Η Europeana συμβάλλει στην ανάπτυξη και εφαρμογή προτύπων και διαλειτουργικότητας στον τομέα αυτόν και παρέχει έναν χώρο όπου οι επαγγελματίες στον τομέα του πολιτισμού ανταλλάσσουν ψηφιακή εμπειρογνωμοσύνη. Επιτρέπει στους Ευρωπαίους να συμμετάσχουν στην πολιτιστική κληρονομιά τους και να συνεισφέρουν τις προσωπικές τους εμπειρίες, για παράδειγμα σε σχέση με σημαντικά ιστορικά γεγονότα, όπως ο πρώτος παγκόσμιος πόλεμος.

Η ΕΕ έχει επίσης αναγνωρίσει τον κινηματογράφο ως βασική συνιστώσα της ευρωπαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς· ως εκ τούτου, το Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο έχουν συστήσει στα κράτη μέλη να συγκεντρώνουν, να διατηρούν και να αποκαθιστούν συστηματικά την κινηματογραφική μας κληρονομιά και να διευκολύνουν τις πολιτιστικές και εκπαιδευτικές χρήσεις της. Η Επιτροπή παρακολουθεί την εφαρμογή αυτών των συστάσεων και διευκολύνει την ανταλλαγή βέλτιστων πρακτικών στο πλαίσιο της ομάδας εμπειρογνομόνων του κινηματογράφου / της υπο-ομάδας κινηματογραφικής κληρονομιάς. Η κινηματογραφική κληρονομιά βρίσκεται επίσης στο επίκεντρο της νέας ανακοίνωσης της Επιτροπής: Ο ευρωπαϊκός κινηματογράφος στην ψηφιακή εποχή -Σύνδεση πολιτιστικής ποικιλομορφίας και ανταγωνιστικότητας.

Οι ευρωπαϊκές πολιτιστικές πρωτεύουσες (ΕΠΠ) είναι άλλη μία εμβληματική πολιτιστική πρωτοβουλία που αποδεικνύει τη δυνητικά μεγάλη κοινωνική και οικονομική απόδοση της επένδυσης στην πολιτιστική κληρονομιά. Ορισμένες αξιολογήσεις των ΕΠΠ έχουν διαπιστώσει απόδοση έως και 8 ευρώ για κάθε ευρώ που δαπανάται. Ο τίτλος της ΕΠΠ μπορεί επίσης να δημιουργήσει σημαντική κοινωνική και οικονομική παρακαταθήκη, ιδίως αν ενταχθεί σε μια μακροπρόθεσμη αναπτυξιακή στρατηγική πολιτισμού και δημιουργικότητας (όπως στο Έσεν, στη Λιλ και στη Γένοβα).

Ιδιαίτερη έμφαση για τη δράση της ΕΕ δίνεται στη διατήρηση της μνήμης βασικών γεγονότων στην ιστορία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και ιδίως των τραγικών γεγονότων –όπως εκείνα που συνδέονται με τους παγκόσμιους πολέμους– που ξεπερνούν την ιστορία μεμονωμένων ευρωπαϊκών κρατών. Το σήμα ευρωπαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς, που ξεκίνησε σε διακυβερνητικό επίπεδο, επισημαίνει τις τοποθεσίες πολιτιστικής κληρονομιάς που τιμούν και συμβολίζουν την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, τα ιδανικά και την ιστορία της. Είναι πλέον μια λειτουργικά αυτόνομη πρωτοβουλία της ΕΕ. Τα

πρώτα βραβεία απονεμήθηκαν τον Απρίλιο του 2014.

Ο πλούτος της πολιτιστικής κληρονομιάς της Ευρώπης και οι προσπάθειες που καταβάλλονται για την προστασία της αξίζουν να γίνουν καλύτερα κατανοητά από τους ευρωπαίους πολίτες. Αυτό αποτελεί πρωτίστως ευθύνη των εθνικών και τοπικών αρχών και του τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς, αλλά η ΕΕ συμβάλλει επίσης με ορισμένες πανευρωπαϊκές πρωτοβουλίες.⁴²

4. Ο σεβασμός της γλωσσικής πολυμορφίας και η πολυγλωσσία στην Ευρωπαϊκή Ένωση

Στην Ευρώπη η γλωσσική πολυμορφία αποτελεί δεδομένο της καθημερινής ζωής, λόγω του ότι οι γλώσσες αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της ευρωπαϊκής ταυτότητας και την πιο άμεση έκφραση του πολιτισμού. Σε μια ΕΕ που θεμελιώθηκε πάνω στο σύνθημα «Ενωμένη στην πολυμορφία», η ικανότητα επικοινωνίας σε πολλές γλώσσες είναι ένα σημαντικό αγαθό για πρόσωπα, οργανισμούς και επιχειρήσεις. Οι γλώσσες έχουν επίσης θεμελιώδη σημασία για τον σεβασμό της πολιτιστικής και γλωσσικής πολυμορφίας στην ΕΕ.

Ο σεβασμός της γλωσσικής πολυμορφίας αποτελεί θεμελιώδη αξία της ΕΕ, όπως ακριβώς και ο σεβασμός της προσωπικότητας και η ανοικτή στάση προς άλλους πολιτισμούς. Το άρθρο 3 της Συνθήκης για την ΕΕ ορίζει ότι η Ένωση «σέβεται τον πλούτο της πολιτιστικής και γλωσσικής της πολυμορφίας» ενώ το άρθρο 165, παράγραφος 2 της ΣΛΕΕ τονίζει με έμφαση ότι «Η δράση της Ένωσης έχει ως στόχο να αναπτύσσει την ευρωπαϊκή διάσταση της παιδείας, μέσω ιδίως της εκμάθησης και της διάδοσης των γλωσσών των κρατών μελών», με απόλυτο σεβασμό στην πολυμορφία των πολιτισμών και των γλωσσών (άρθρο 165, παράγραφος 1 ΣΛΕΕ). Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, απαγορεύει κάθε διάκριση λόγω γλώσσας (άρθρο 21) και προβλέπει την υποχρέωση της Ένωσης να σέβεται τη γλωσσική πολυμορφία (άρθρο 22). Επίσης, το άρθρο 55, παράγραφος 1 ΣυνθΕΕ, ορίζει τις 24 επίσημες γλώσσες της ΕΕ, ενώ σύμφωνα με το άρθρο 24 ΣΛΕΕ, κάθε

⁴² ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΠΡΟΣ ΤΟ ΕΥΡΩΠΑΙΚΟ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟ, ΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ, ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΤΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΩΝ

πολίτης έχει το δικαίωμα να απευθύνεται γραπτώς σε οποιοδήποτε από τα θεσμικά ή λοιπά όργανα της ΕΕ σε μία από αυτές τις γλώσσες και να παίρνει απάντηση στην ίδια γλώσσα.

Είναι φανερό ότι η γλωσσική πολιτική της ΕΕ βασίζεται στον σεβασμό της γλωσσικής πολυμορφίας σε όλα τα κράτη μέλη και στη δημιουργία ενός διαπολιτισμικού διαλόγου σε όλη την Ένωση. Η προώθηση από την Ένωση της διδασκαλίας και της εκμάθησης ξένων γλωσσών και της κινητικότητας των πολιτών μέσω ειδικών προγραμμάτων για την εκπαίδευση και την επαγγελματική κατάρτιση, συμβάλει στο να τεθεί σε εφαρμογή ο αμοιβαίος σεβασμός. Η γνώση ξένων γλωσσών θεωρείται μια από τις βασικές δεξιότητες που χρειάζεται να αποκτά κάθε πολίτης της ΕΕ προκειμένου να βελτιώσει τις ευκαιρίες του στους τομείς της εκπαίδευσης και της απασχόλησης. Η ΕΕ συνεργάζεται επίσης με τα κράτη μέλη για την προστασία των μειονοτήτων, με βάση τον Ευρωπαϊκό Χάρτη του Συμβουλίου της Ευρώπης για τις περιφερειακές ή μειονοτικές γλώσσες. Στο πλαίσιο των προσπαθειών της για προώθηση της κινητικότητας και της διαπολιτισμικής κατανόησης, η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει ορίσει ως σημαντική προτεραιότητα την εκμάθηση γλωσσών και χρηματοδοτεί πολυάριθμα προγράμματα και έργα στον τομέα αυτό. Κατά την άποψη της ΕΕ, η πολυγλωσσία αποτελεί σημαντικό στοιχείο της ευρωπαϊκής ανταγωνιστικότητας. Κατά συνέπεια, ένας από τους στόχους της γλωσσικής πολιτικής της ΕΕ είναι το ότι κάθε ευρωπαίος πολίτης θα πρέπει να κατέχει δύο ακόμα γλώσσες εκτός από τη μητρική του. Αυτό διαφαίνεται και από την συμβολή της Επιτροπής στην κοινωνική σύνοδο κορυφής που πραγματοποιήθηκε στις 17 Νοεμβρίου 2017 στο Γκέτεμποργκ, όπου παρουσίασε την ιδέα ενός «Ευρωπαϊκού Χώρου Εκπαίδευσης» όπου ως το 2025 «η γνώση δύο άλλων γλωσσών πέραν της μητρικής είναι ο κανόνας».

Η ΕΕ στηρίζει δύο κέντρα έρευνας για τις γλώσσες: το Ευρωπαϊκό Κέντρο Σύγχρονων Γλωσσών(ΕΚΣΓ) και το Ευρωπαϊκό Κέντρο Ερευνών για την πολυγλωσσία και τη γλωσσική μάθηση(Mercator). Το ΕΚΣΓ ενθαρρύνει την αριστεία και την καινοτομία στην γλωσσική διδασκαλία και βοηθά τους Ευρωπαίους να μαθαίνουν γλώσσες πιο αποτελεσματικά. Κύριοι στόχοι του είναι να βοηθήσει τα κράτη μέλη να εφαρμόζουν αποτελεσματικές πολιτικές διδασκαλίας γλωσσών με έμφαση στην εκμάθηση και τη διδασκαλία γλωσσών, την προώθηση του διαλόγου και της ανταλλαγής βέλτιστων πρακτικών, καθώς και με τη στήριξη των δικτύων και ερευνητικών έργων που σχετίζονται με το πρόγραμμα. Το Mercator είναι τμήμα ενός δικτύου πέντε κέντρων ερευνών και τεκμηρίωσης που ειδικεύονται στις

περιφερειακές και μειονοτικές γλώσσες στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Το Ευρωπαϊκό Μάστερ στη Μετάφραση (EMT) είναι ένα σήμα ποιότητας για πανεπιστημιακά προγράμματα μετάφρασης που συμμορφώνονται με τα συμφωνηθέντα επαγγελματικά πρότυπα και τις απαιτήσεις της αγοράς. Ο κύριος στόχος του EMT είναι να βελτιώσει την ποιότητα της κατάρτισης των μεταφραστών και να ενθαρρύνει άτομα με υψηλά προσόντα να ακολουθήσουν το επάγγελμα αυτό στην ΕΕ. Το EMT επιδιώκει να ενισχύσει το κύρος του επαγγέλματος του μεταφραστή στην ΕΕ.

Το Erasmus+ είναι το νέο πρόγραμμα της ΕΕ για την εκπαίδευση, την κατάρτιση, τη νεολαία και τον αθλητισμό για την περίοδο 2014-2020. Η προώθηση της εκμάθησης γλωσσών και της γλωσσικής πολυμορφίας είναι ένας από τους ειδικούς στόχους του προγράμματος. Σύμφωνα με τον οδηγό του προγράμματος Erasmus+ 2019 «στόχος των ευκαιριών που παρέχονται για τη στήριξη της εκμάθησης γλωσσών είναι να καταστήσουν την κινητικότητα αποδοτικότερη και αποτελεσματικότερη, να βελτιώσουν τις μαθησιακές επιδόσεις και να συμβάλουν, με τον τρόπο αυτό, στον ειδικό στόχο του Προγράμματος» (σ. 9). Μέσω της διαδικτυακής γλωσσικής υποστήριξης Erasmus+ Online Linguistic Support παρέχεται γλωσσική στήριξη σε συμμετέχοντες σε προγράμματα κινητικότητας ώστε να βοηθηθούν να μάθουν τη γλώσσα της χώρας υποδοχής. Το Erasmus+ ενθαρρύνει επίσης τη συνεργασία για καινοτομία και ανταλλαγή ορθών πρακτικών μέσω στρατηγικών εταιρικών σχέσεων στον τομέα της διδασκαλίας και της εκμάθησης γλωσσών. Επιπλέον, χρηματοδότηση για γλωσσική στήριξη μπορεί να παρέχεται, όταν υπάρχει ανάγκη, σε δικαιούχους στρατηγικών εταιρικών σχέσεων οι οποίοι οργανώνουν μακρόπνοες δραστηριότητες εκπαίδευσης και κατάρτισης για μέλη του προσωπικού, εργαζομένους στον τομέα της νεολαίας και εκπαιδευόμενους. Το πρόγραμμα Erasmus+ χρηματοδοτεί επίσης πολυάριθμα σχέδια κάθε χρόνο για την υποστήριξη της διδασκαλίας και της εκμάθησης νοηματικών γλωσσών, καθώς και για την προώθηση της ευαισθητοποίησης σχετικά με τη γλωσσική πολυμορφία και της προστασίας των μειονοτικών γλωσσών.

Έχοντας ενθαρρυνθεί από την τεράστια επιτυχία του Ευρωπαϊκού Έτους Γλωσσών το 2001, η ΕΕ και το Συμβούλιο της Ευρώπης αποφάσισαν να εορτάζεται η Ευρωπαϊκή Ημέρα των Γλωσσών σε ετήσια βάση στις 26 Σεπτεμβρίου, με κάθε είδους εκδηλώσεις για την προώθηση της εκμάθησης γλωσσών σε όλη την ΕΕ. Η δράση αυτή έχει στόχο να ενισχύσει την επίγνωση των πολιτών ως προς τον μεγάλο αριθμό γλωσσών που ομιλούνται στην Ευρώπη και να τους ενθαρρύνει να μάθουν ξένες

γλώσσες.

Το Ευρωπαϊκό Σήμα Γλωσσών είναι ένα βραβείο της Επιτροπής που έχει στόχο να ενθαρρύνει νέες πρωτοβουλίες στη διδασκαλία και την εκμάθηση γλωσσών, να ανταμείψει τις νέες μεθόδους γλωσσικής διδασκαλίας και να προβάλλει περισσότερο τις περιφερειακές και μειονοτικές γλώσσες. Το βραβείο απονέμεται σε σχέδια έργων από τις συμμετέχουσες χώρες για το πλέον καινοτόμο σχέδιο εκμάθησης γλώσσας, το άτομο που σημείωσε τη μεγαλύτερη πρόοδο στην εκμάθηση ξένων γλωσσών και τον καλύτερο καθηγητή ξένων γλωσσών.⁴³

4.1 Ο ρόλος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στην προώθηση της γλωσσικής πολυμορφίας

Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο έχει εγκρίνει μια πλήρως πολυγλωσσική γλωσσική πολιτική, πράγμα που σημαίνει ότι όλες οι γλώσσες της ΕΕ είναι εξίσου σημαντικές. Όλα τα κοινοβουλευτικά έγγραφα μεταφράζονται σε όλες τις επίσημες γλώσσες και όλα τα μέλη του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου έχουν το δικαίωμα να εκφράζονται στην γλώσσα της επιλογής τους.

Στο ψήφισμά του, με ημερομηνία 24 Μαρτίου 2009 και τίτλο «Πολυγλωσσία: ένα πλεονέκτημα για την Ευρώπη και κοινή δέσμευση», το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο επαναλάμβανε τη στήριξή του στις πολιτικές της ΕΕ στον τομέα της πολυγλωσσίας και καλούσε την Επιτροπή να εκπονήσει μέτρα που να αποβλέπουν στην προώθηση της γλωσσικής πολυμορφίας.

Στις 28 Μαρτίου 2019, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ενέκρινε το πρόγραμμα «Δημιουργική Ευρώπη» 2021-2027. Σε άρθρο αφιερωμένο στους στόχους του προγράμματος, τόνισε ότι πρέπει να λαμβάνονται υπόψη «οι ιδιαιτερότητες των διαφόρων χωρών, συμπεριλαμβανομένων των χωρών ή των περιφερειών με ιδιαίτερο γεωγραφικό ή γλωσσικό καθεστώς». Προσέθεσε επίσης μια ειδική διάταξη σχετικά με την υποστήριξη του υποτιτλισμού, της μεταγλώττισης και της ακουστικής περιγραφής του ευρωπαϊκού οπτικοακουστικού περιεχομένου, προκειμένου να προωθηθούν «οι διεθνείς πωλήσεις και η κυκλοφορία μη εθνικών ευρωπαϊκών έργων σε όλες τις πλατφόρμες».

Στις 23 Νοεμβρίου 2016, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ενέκρινε ψήφισμα σχετικά με τις νοηματικές γλώσσες και τους επαγγελματίες διερμηνείς της νοηματικής γλώσσας.

⁴³ Γλωσσική πολιτική, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Θεματολογικά δελτία για την Ευρωπαϊκή Ένωση-2019

Σκοπός ήταν να επισημανθεί ότι οι κωφοί, οι κωφοί και τυφλοί και οι βαρήκοοι πολίτες πρέπει να έχουν πρόσβαση στις ίδιες πληροφορίες και στην ίδια επικοινωνία με τους συμπολίτες τους μέσω της διερμηνείας στη νοηματική γλώσσα, του υποτιτλισμού, της αναγνώρισης ομιλίας και/ή εναλλακτικών μορφών επικοινωνίας, συμπεριλαμβανομένων των προφορικών διερμηνέων. Στο ψήφισμα αναγνωρίζεται επίσης ότι τα θεσμικά όργανα της ΕΕ παρέχουν ήδη δυνατότητα πρόσβασης σε δημόσιες εκδηλώσεις και σε συνεδριάσεις επιτροπών.

Το 2013 το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ενέκρινε ψήφισμα σχετικά με τις ευρωπαϊκές γλώσσες που απειλούνται με εξαφάνιση και τη γλωσσική πολυμορφία στην Ευρωπαϊκή Ένωση, στο οποίο καλούσε τα κράτη μέλη να δώσουν περισσότερη προσοχή στις απειλούμενες ευρωπαϊκές γλώσσες και να δεσμευθούν ολόψυχα στην προστασία και στην προώθηση της πολυμορφίας της γλωσσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς της Ένωσης. Μελέτη με θέμα «Μειονοτικές Γλώσσες και Εκπαίδευση: Βέλτιστες πρακτικές και παγίδες» ανατέθηκε εκ μέρους της Επιτροπής Πολιτισμού και Παιδείας του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, δημοσιεύθηκε στις αρχές του 2017 και ερευνά την κατάσταση των μειονοτικών γλωσσών στην παιδεία, σε 13 κατά περίπτωση μελέτες. Στις 7 Φεβρουαρίου 2018, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ενέκρινε ψήφισμα σχετικά με την προστασία των μειονοτήτων και την απαγόρευση των διακρίσεων σε βάρος τους στα κράτη μέλη της ΕΕ. Το ψήφισμα ενθαρρύνει τα κράτη μέλη να διασφαλίσουν το δικαίωμα χρήσης μιας μειονοτικής γλώσσας και να προστατεύσουν τη γλωσσική πολυμορφία στο εσωτερικό της Ένωσης σύμφωνα με τις Συνθήκες. Εκφράζεται υπέρ του σεβασμού στα γλωσσικά δικαιώματα σε κοινότητες όπου υπάρχουν περισσότερες από μία επίσημες γλώσσες και καλεί την Επιτροπή να ενισχύσει την προώθηση της διδασκαλίας και της χρήσης των περιφερειακών και μειονοτικών γλωσσών.⁴⁴

5. Ο σεβασμός της Ένωσης στην θρησκευτική πολυμορφία

Η Ευρωπαϊκή Ένωση από τότε που ιδρύθηκε, δεν έχει λόγω του αντικειμένου της καταρχήν καμία σχέση με θέματα πνευματικής και θρησκευτικής φύσεως. Η μεγάλη νομοθετική δράση της Ένωσης και η εξάπλωση των ενωσιακών εξουσιών τα τελευταία χρόνια σε πολλούς και ποικίλους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας έχουν θέσει ωστόσο και ζητήματα σχέσεων του ενωσιακού δικαίου με θεσμούς καθαρά πνευματικούς, όπως οι εκκλησίες ή άλλες θρησκευτικές, φιλοσοφικές και μη

⁴⁴ Γλωσσική πολιτική, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Θεματολογικά δελτία για την Ευρωπαϊκή Ένωση-2019

ομολογιακές(μη θρησκευτικού χαρακτήρα) οργανώσεις. Τα κυριότερα από τα ζητήματα αυτά ανακύπτουν ως αποτέλεσμα της έντασης που παρατηρείται μεταξύ της καθιέρωσης του θεμελιώδους δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας αφενός, των προνομίων και της ιδιαίτερης θέσης που κατέχουν στο εθνικό δίκαιο των κρατών μελών πολύ συχνά οι διάφορες εκκλησίες ή άλλες θρησκευτικές και φιλοσοφικές οργανώσεις, αφετέρου. Μπορεί να ανακύψουν προβλήματα με τις δραστηριότητες των εκκλησιών και των λοιπών θρησκευτικών ή μη ομολογιακών οργανώσεων με αφορμή την υλοποίηση των θεμελιωδών ενωσιακών ελευθεριών, της ελεύθερης κυκλοφορίας εμπορευμάτων, προσώπων, υπηρεσιών και κεφαλαίων.

Σε πολλές περιπτώσεις, όταν οι διάφορες εκκλησίες αναπτύσσουν το πνευματικό τους έργο ή τις φιλανθρωπικές και τις υπόλοιπες πρωτοβουλίες τους, προσλαμβάνουν προσωπικό, υπαλλήλους, λειτουργούς κ.λπ., και προβαίνουν σε συναλλαγές, οπότε χρειάζεται να λάβουν υπόψη τους επιταγές του ενωσιακού δικαίου μεταξύ άλλων τους κανόνες του δικαίου του ανταγωνισμού, κανόνες σχετικά με την ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων ή σχετικά με την απαγόρευση των διακρίσεων. Η επιρροή του ενωσιακού δικαίου έγινε ακόμα εμφανέστερη, μόλις το κείμενο του πρωτογενούς δικαίου έπαυσε να αρκείται στην απαγόρευση των διακρίσεων λόγω ιθαγένειας(άρθρο 18 ΣΛΕΕ) και συμπεριέλαβε και το τότε άρθρο 13 ΣΕΚ, το οποίο απαγόρευε τις διακρίσεις, μεταξύ άλλων και λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων. Παράλληλα και ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων διακήρυξε στο άρθρο 10 το δικαίωμα κάθε προσώπου στην ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας.

Έκτοτε συζητείται από την πλευρά των εκκλησιών και η ενδεχόμενη καθιέρωση της προστασίας της αυτονομίας τους, καθώς και της ιδιαίτερης θέσης την οποία έχει κάθε εκκλησία ή άλλη θρησκευτική, φιλοσοφική ή μη ομολογιακή οργάνωση στα επιμέρους κράτη μέλη.

Με Δήλωση που συνόδευε τη Συνθήκη του Άμστερνταμ(Δήλωση αριθ.11) διακηρύχθηκε για πρώτη φορά ο σεβασμός της Ένωσης προς τις εκκλησίες, τις θρησκευτικές και άλλες μη ομολογιακές ενώσεις. Ακολούθησε μεγάλη συζήτηση στη συνέχεια σχετικά με την προσθήκη συγκεκριμένων αναφορών στη χριστιανική θρησκεία κατά τη σύνταξη των κειμένων της Συνταγματικής Συνθήκης. Με τη Μεταρρυθμιστική Συνθήκη απαλείφθηκαν οι αναφορές στον Χριστιανισμό και έγινε μόνο μνεία της «θρησκευτικής και ανθρωπιστικής κληρονομιάς της Ευρώπης» στο προοίμιο της ΣυνθΕΕ. Με το άρθρο 10 ΣΛΕΕ διακηρύσσεται ότι κατά τον καθορισμό και την εφαρμογή των πολιτικών και δράσεων της η Ένωση θα επιδιώκει την καταπολέμηση κάθε διάκρισης και λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων. Στο άρθρο 17

ΣΛΕΕ παρέχεται επίσης προς τους ενδιαφερόμενους η διαβεβαίωση ότι η Ένωση θα σέβεται και δεν θα θίγει το καθεστώς που έχουν στο εθνικό τους δίκαιο οι εκκλησίες, οι θρησκευτικές ενώσεις και κοινότητες καθώς και το καθεστώς των φιλοσοφικών και μη ομολογιακών ενώσεων κατά το εθνικό τους δίκαιο.

Ο σεβασμός τον οποίο αποδίδει η Ένωση στις θρησκευτικές ενώσεις και το έργο τους, αποδεικνύεται και από τη δέσμευσή της να δημιουργήσει και να διατηρεί έναν «ανοικτό, διαφανή και τακτικό διάλογο» με τις εκκλησίες και τις κάθε είδους πνευματικού χαρακτήρα οργανώσεις, σύμφωνα με το άρθρο 17 ΙΙΙ ΣΛΕΕ.⁴⁵

6. Συμπεράσματα

Στην παρούσα διπλωματική εργασία, εξετάσαμε σε πρώτη φάση τη νομοθεσία σε ενωσιακό επίπεδο σχετικά με τη προτροπή του άρθρου 22 Χάρτη για τον σεβασμό της πολιτιστικής, θρησκευτικής και γλωσσικής πολυμορφίας των κρατών μελών που απαρτίζουν την Ένωση. Μέσω αυτής, αλλά και με τη συμβολή των αποφάσεων του ΔΕΕ, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι το δικαίωμα στην διαφορετικότητα των κρατών μελών, κατοχυρώνεται από την Ένωση. Δε θα μπορούσε να γίνει διαφορετικά άλλωστε, αφού το κάθε κράτος μέλος έχει τα δικά του πολιτιστικά χαρακτηριστικά και θέτει ως όρο τη διατήρησή τους για την συμμετοχή του στην Ένωση και όχι την αφομοίωσή του, όπως γίνεται παραδείγματος χάριν στις ομοσπονδίες. Το ίδιο είδαμε ότι ισχύει και σε σχέση με τις μειονότητες των κρατών μελών, στις οποίες το ευρωπαϊκό δίκαιο αναγνωρίζει το δικαίωμά τους στην διαφορετικότητα και χαρακτηρίζει την ύπαρξή τους ως πλούτο του ποικιλόμορφου περιβάλλοντος της Ένωσης και αναγνωρίζει την συμβολή τους στην πολυμορφία. Εξετάστηκε επίσης, το παράγωγο δίκαιο της Ένωσης σχετικά με τον πολιτισμό των κρατών μελών και τη συμβολή του στην οικοδόμηση μιας κοινής ευρωπαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς, η οποία είναι ο κοινός μας πλούτος και η πιο άμεση έκφραση της πολυμορφίας καθώς και παράγωγο δίκαιο για τις γλώσσες της Ένωσης, όπου είδαμε ότι και οι γλώσσες ως άμεση έκφραση του εθνικού πολιτισμού διαδραματίζουν κι αυτές σημαντικό ρόλο στην πολυμορφία. Τέλος σε σχέση με τη θρησκευτική πολυμορφία, παρά την ουδετερότητα της Ένωσης σχετικά με θρησκευτικά ζητήματα, καταλήξαμε με βάση την ενωσιακή νομοθεσία ότι, είναι δικαίωμα του κάθε ατόμου να ασκεί τα θρησκευτικά του καθήκοντα ή να μην ενστερνίζεται κάποια θρησκεία και επίσης ότι η θρησκεία, όπως διαμορφώθηκε ανά τους αιώνες στα κράτη μέλη, συνεισφέρει και

⁴⁵ Ευγενία Σαχτεκίδου, Ευρωπαϊκό Δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα 2013 σελ.203-205

αυτή με τη σειρά της στην πολυμορφία της Ένωσης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΒΙΒΛΙΑ-ΑΡΘΡΑ

Νέδα Αθ. Κανελλοπούλου-Μαλούχου, *Η χειραφέτηση της Ευρώπης*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2012

Αιτιολογική Έκθεση των Inigo Mendez de Vigo και Δημήτρη Τσάτσου για την Συνθήκη του Άμστερνταμ, PE 223.314/τελ. σε: Δ.Θ.Τσάτσος (2005)

Δ.Τσάτσος (2007), *Ευρωπαϊκή Συμπολιτεία*

Ευγενία Σαχπεκίδου, *Ευρωπαϊκό Δίκαιο*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα 2013

Βασίλης Γ. Τζέμος, *Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2015

Βασίλειος Χριστιανός, *Συνθήκη ΕΕ και ΣΛΕΕ*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2012

Νίκος Σ. Μούσης, *Ευρωπαϊκή Ένωση Δίκαιο-Οικονομία-Πολιτική*, σ.24, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2013

Article 22, annotation by Patricia Jeronimo, διαθέσιμο στο:

https://repositorium.sdum.uminho.pt/bitstream/1822/43941/1/Annotation%20Article%2022_Patr%C3%ADcia%20Jer%C3%B3nimo%20FINAL.pdf

ΠΗΓΕΣ

Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 13^{ης} Νοεμβρίου 2018 σχετικά με τα ελάχιστα πρότυπα για τις μειονότητες στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Διαθέσιμο στο: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2018-0447_EL.html

Η Σύμβαση-Πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης σχετικά με την προστασία των εθνικών μειονοτήτων. Διαθέσιμο στο: http://www.greek-language.gr/greekLang/studies/guide/thema_c6/06.html

Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών, Προς μια ολοκληρωμένη προσέγγιση της πολιτιστικής κληρονομιάς της Ευρώπης, COM(2014)477 final Διαθέσιμο στο: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52014DC0477&from=el>

Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών, Νέα ευρωπαϊκή ατζέντα για τον πολιτισμό, Βρυξέλλες, 22.5.2018, διαθέσιμο στο <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2018/EL/COM-2018-267-F1-EL-MAIN-PART-1.PDF>

ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ (ΕΕ) αριθ. 1295/2013 ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ της 11ης Δεκεμβρίου 2013 για την θέσπιση του προγράμματος «Δημιουργική Ευρώπη» (2014 έως 2020), διαθέσιμο στο: [https://eur-lex.europa.eu/legal-](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:32013R1295&from=EL#d1e546-221-1)

[content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:32013R1295&from=EL#d1e546-221-1](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:32013R1295&from=EL#d1e546-221-1)

ΑΠΟΦΑΣΗ αριθ. 1194/2011/ΕΕ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ της 16ης Νοεμβρίου 2011 σχετικά με τη θέσπιση δράσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης για το Σήμα Ευρωπαϊκής Πολιτιστικής Κληρονομιάς, διαθέσιμο στο: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/dc00b6d0-7eaa-4263-bfa7-e8b696eb23bf/language-el>

Γλωσσική πολιτική, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Θεματολογικά δελτία για την Ευρωπαϊκή Ένωση-2019

Article 17 TFEU, The EU institutions dialogue with churches, religious and philosophical organizations, European Parliament Briefing, διαθέσιμο στο: <https://www.europarl.europa.eu/at-your-service/files/be-heard/religious-and-non-confessional-dialogue/home/en-article17-religious-and-non-confessional-dialogue-2018.pdf>

ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ

ΔΕΕ (τμήμα μείζονος συνθέσεως) της 16^{ης} Απριλίου 2013, C-202/11, *Anton Las*, ECLI:EU:C:2013:239

ΔΕΕ (τμήμα μείζονος συνθέσεως) της 27^{ης} Νοεμβρίου 2012, C-566/10 P *Ιταλική Δημοκρατία κατά Επιτροπής*, ECLI:EU:C:2012:752

ΔΕΕ (δεύτερο τμήμα) της 12^{ης} Μαΐου 2011, C-391/09 *Malgozata Runevic-Vardyn*, ECLI:EU:C:2011:291

ΔΕΚ (δεύτερο τμήμα) της 5^{ης} Μαρτίου 2009, C-222/07 *UTECA* ECLI:EU:C:2009:124

Προτάσεις της Γενικής Εισαγγελέως Juliane Kokott της 4^{ης} Σεπτεμβρίου 2008 στην υπόθεση C-222/07 *UTECA*, ECLI:EU:C:2008:468

Απόφαση του Δικαστηρίου(τμήμα μείζονος συνθέσεως) της 26^{ης} Μαρτίου 2019, C-377/16 *Βασίλειο της Ισπανίας κατά Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου*, ECLI:EU:C:2019:249

ΔΕΕ (τμήμα μείζονος συνθέσεως) της 5^{ης} Μαΐου 2015, C-147/13 *Βασίλειο της Ισπανίας κατά Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, ECLI:EU:C:2015:299

ΓΔ (πρώτο τμήμα) της 10^{ης} Μαΐου 2015, T-529/13 *Balázs-Árpád Izsák και Attila Dabis κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής*, ECLI:EU:T:2016:282

ΔΕΚ 17 Οκτωβρίου 1976, C-130/75, *Prais κατά Συμβουλίου* ECLI:EU:C:1976:142

ΔΕΕ (τμήμα μείζονος συνθέσεως) της 22ας Ιανουαρίου 2019, C-193/17 *Cresco*, ECLI:EU:C:2019:43

ΔΕΕ τμήμα μείζονος συνθέσεως) της 17^{ης} Απριλίου 2018, C-414/16 *Vera Egenberger* ECLI:EU:C:2018:257

Προτάσεις Γενικής Εισαγγελέως Eleanor Sharpston της 25^{ης} Ιουλίου 2018, C-377/16, *Ισπανία κατά Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου* , ECLI:EU:C:2018:610